

49ste VERGADERING. — 20 JULI 1927.

Mededeeling van een ingekomen bericht. — Interpellatie van den heer de Zeeuw.

49ste VERGADERING.

VERGADERING VAN WOENSDAG 20 JULI 1927.

(Bijeenroepingsuur II voormiddag.)

Ingekomen een bericht van een lid. — Behandeling der interpellatie van den heer de Zeeuw, naar aanleiding van het subsidieeren der Regeering om den bouw van een brug te Rotterdam te kunnen gunnen aan een Nederlandsche firma. — Benoeming van een griffier van de Eerste Kamer. — Behandeling en aanneming van onderscheidene ontwerpen van wet.

Voorzitter: de heer van Voorst tot Voorst.

Tegenwoordig, met den Voorzitter, 42 leden, te weten:

de heeren de Muralt, van Lanschot, Janssen, de Vries, Hermans, Franssen, de Savornin Lohman, de Wit, Steger, de Zeeuw, de Jong, Ossendorp, Heerkens Thijssen, van der Lande, van Nagell van Ampsen, Arntz, Rugge, de Vos van Steenwijk, Blomjous, Anema, Briët, Moltmaker, Colijn, Koster, Haffmans, Lindeijer, de Gijselaar, Westerdijk, Polak, Michiels van Kessenich, van Wassenaer van Catwijk, Rink, Diepenhorst, de Veer, van der Hoeven, van Embden, mevrouw Pothuis-Smit, de heeren Danz, Verkouteren, Slingenberg, Smeenge,

en de heeren Ministers van Justitie, van Binnenlandsche Zaken en Landbouw, van Financiën en van Waterstaat.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De **Voorzitter:** Ik deel aan de Kamer mede, dat is ingekomen een bericht van den heer Croles, dat hij wegens ongesteldheid verhinderd is heden de vergadering bij te wonen.

Dit bericht wordt voor kennisgeving aangenomen.

Aan de orde is de behandeling van de **interpellatie van den heer de Zeeuw** naar aanleiding van het geven van subsidie aan het gemeentebestuur van Rotterdam, om het mogelijk te maken, dat de bouw van een brug, in plaats van aan een Duitsche firma, die de laagste inschrijfter was, gegund werd aan een Nederlandsche firma.

De heer **de Zeeuw:** Mijnheer de Voorzitter! Ik wil beginnen met mijn dank te brengen aan de Kamer voor de gelegenheid, die zij mij gegeven heeft den Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw eenige vragen te stellen en die vragen toe te lichten.

De vragen zijn, zooals u bekend is, Mijnheer de Voorzitter, reeds aan den Minister gesteld. De Minister heeft mij gevraagd of ik er bezwaar tegen had, dat hij deze vragen, alvorens ik in de gelegenheid was, ze mondeling toe te lichten, schriftelijk beantwoordde. Ik had daartegen geen bezwaar. Dientengevolge heeft het debat tusschen den Minister en mij in eerste instantie plaats gehad, zij het dan ook op eenigszins onvolkomen wijze.

Van meer beteekenis dan de mondelinge toelichting tot de vragen is het antwoord, dat de Minister op deze vragen heeft

(de Zeeuw.)

gegeven. Ik heb dus met het aanvragen van deze interpellatie het grootste gedeelte bereikt van wat ik er mee bereiken wilde.

Toch zou ik nog gaarne, ter toelichting van mijn vragen, iets in het midden willen brengen.

Het is in den Rotterdamschen gemeenteraad zoo geloopt, dat van de quaestie van het verleenen van subsidie aan de gemeente Rotterdam door het Rijk, ten einde te kunnen bereiken, dat een groot werk, nl. de bouw van een brug over de Koningshaven, in plaats van aan een Duitsche firma aan een Nederlandsche firma zou worden gegund, geen sprake meer kan zijn, doordat de gemeenteraad van Rotterdam ten slotte het aanbod van de Regeering heeft afgewezen.

Toch heb ik gemeend mijn aanvraag tot het houden van een interpellatie niet te moeten intrekken, omdat ik aan het aanbod van de Regeering, ongeacht het verloop van zaken in Rotterdam, een algemeen karakter toeken en ik het zou bejammeren, als wat de Minister ten opzichte van Rotterdam heeft gedaan, een methode werd, die steeds zou gevolgd worden.

In Rotterdam staat de zaak zoo: daar is aanbesteed geworden, met inschrijving ook van buitenlandsche firma's, de bouw van de zoogenaamde Koninginnebrug.

Er zijn er geweest, die, nadat deze geschiedenis bekend is geworden, bezwaren hadden tegen hetgeen het gemeentebestuur van Rotterdam gedaan had, nl. het nalaten van pogingen om dit werk te brengen bij een Nederlandsche firma.

Ik zal niet zeggen, dat zij, die de zaak zoo beschouwen, gelijk hebben en ik wil ook niet zeggen, dat ze in het algemeen ongelijk hebben.

Ik kan mij denken toestanden in het land, waardoor een gemeentebestuur, een provinciaal bestuur of het Rijksbestuur maatregelen neemt om, zij het ten koste van wat Overheidsgeld, de Nederlandsche nijverheid te steunen, vooral in een tijd als wij nu doormaken, dat het aantal werklozen zeer groot is, en de abnormale hoogte, waarop dat aantal nu staat, kan aanleiding geven tot een abnormale werkwijze. Ik wil er wel bij zeggen, dat dit voor mij de eenige overweging is, dat het een tijdelijke overweging kan zijn, en dat ik er bezwaar tegen zou maken, als dit een algemeen gebruikelijke methode werd, omdat er dan omstandigheden in het economisch leven zouden kunnen voorkomen, die misschien, wat men aanvankelijk bedoelde als ten bate van de Nederlandsche nijverheid te geschieden, op den duur juist op het tegenovergestelde, op schade voor die nijverheid zou uitloopen. Ik wil niet zeggen, dat dit juist bij den bouw van een brug zich zou kunnen manifesteren. Maar wat mij bevreemd heeft in deze zaak, is ten slotte het optreden van den Minister, het schrijven van den Minister op het oogenblik, dat het gemeentebestuur van Rotterdam, na deugdelijke voorbereiding, na een positieven weg afgelegd te hebben, tot een beslissing komt.

Wij hebben hier een Commissie voor werkverruiming en deze commissie heeft haar taak opgevat, zooals die omschreven is op blz. 6 en 8 van het eerste verslag der commissie. De opvatting van haar taak, zooals de commissie die aangeeft, mag ik wel even aan de Kamer mededeelen. Zij is deze:

„a. te onderzoeken, of de tijdstippen voor de uitvoering van werken voor Rijksrekening zoodanig uitgesteld of vervroegd konden worden, dat arbeiders bij deze werken zoo veel mogelijk regelmatig werkgelegenheid vonden;

b. advies te verstrekken welke werken voor Rijksrekening konden worden uitgevoerd, zoodra eene verminderde bedrijvigheid in landbouw, handel of nijverheid het wenschelijk maakte door de Overheid verschaftte werkgelegenheid uit te breiden;

3°. na te gaan onder welke voorwaarden in tijden van vermindering van bedrijvigheid in landbouw, handel en nijverheid, uitgestelde werken van algemeen nut tot uitvoering konden komen;

4°. na te gaan op welke wijze moeilijkheden, die in den weg stonden aan verruiming van werkgelegenheid, niet bestaande in uitvoering van Rijkswerken, konden worden opgeheven;

5°. adviezen uit te brengen en voorstellen te doen aan de

(de Zeeuw.)

betrekkelijke Departementen betreffende datgene, wat kan worden gedaan of nagelaten om door het verschaffen van werkgelegenheid werkloosheid te voorkomen of te verminderen."

Op blz. 8 omschrijft de commissie opnieuw haar werkzaamheden principieel op dezelfde wijze en vult het alleen aan met te zeggen, dat zij ook ten opzichte van particuliere bestellingen op dezelfde wijze zou willen werken.

In heb daartegen geen bezwaar en kan mij begrijpen, dat de Commissie tot werkverruiming zich heeft gewend tot het gemeentebestuur van Rotterdam, toen het maken van de Koninginnebrug werd voorbereid. Maar de commissie heeft het gemeentebestuur en den technischen dienst niet kunnen overtuigen van het nut en de noodzakelijkheid om maatregelen te treffen om de Koninginnebrug te doen bouwen door een Nederlandsche in plaats van door een Deutsche firma. Nu kan daarbij het ongelijk zijn aan den technischen dienst en het gemeentebestuur van Rotterdam, maar de Commissie tot werkverruiming had in deze haar invloed doen gelden, doch kon den technischen dienst en het gemeentebestuur niet overtuigen. Maar toen de inschrijving had plaats gehad, kreeg het gemeentebestuur een brief van den Minister, waarin deze met grooten nadruk zeide, dat hij er bijzonderen prijs op stelde, dat Rotterdam maatregelen zou nemen om het werk te doen gunnen aan een Nederlandsche firma, en ik meen, dat, naar mijn bescheiden meening, de Minister op dat oogenblik fout was. Het was toen te laat. Maar de Minister mocht te laat zijn, voor een gemeentebestuur is een aanschrijving van den Minister over een dergelijke aangelegenheid natuurlijk van zeer groote beteekenis. Al is de gunning van een dergelijk werk het werk van het gemeentebestuur, de inmening van de Regeering kan geen andere beteekenis hebben dan dat zij meent, dat er nog maatregelen getroffen kunnen worden om het werk aan een Nederlandsche firma te gunnen. Dit te waardeeren doel, het bestrijden van de werkloosheid in Nederland, moet natuurlijk voor een gemeentebestuur van zooveel beteekenis zijn, dat het dan geen beslissing op zich zelf neemt. Toen heeft het gemeentebestuur aan de Regeering gevraagd of deze, indien men zou treden in een beoordeeling van deze zaak, het verschil in kosten voor haar rekening zou willen nemen, en daarop is het onverwachte antwoord gekomen, dat de Regeering daartoe bereid was. De beslissing over dit aanbod heeft het gemeentebestuur daarop gegeven in handen van den gemeenteraad, en deze heeft het aanbod van de Regeering aanvaard, in de meening, dat het geld kwam uitsluitend uit 's Rijks kas. Er waren er, die toejuichten — of ik die meening deelde, doet er niet toe — dat de Regeering practisch optrad en geld voor bestrijding der werkloosheid bleek over te hebben.

Maar toen dit aanvaard was, bereikten het gemeentebestuur van Rotterdam via *De Telegraaf* geruchten, dat die f 49 000 niet kwamen uit 's Rijks kas, maar voor een gedeelte slechts, en dat een ander gedeelte kwam uit de gemeentekas van Utrecht en Amsterdam, wat op zichzelf niet van veel beteekenis was voor de beslissing van den raad, maar wel, dat f 14 000 kwam van den anderen inschrijver. Hoe de leden van den raad over de zaak zelf ook dachten, dat bericht heeft op allen een ontstellenden indruk gemaakt. De beslissing is voor 90 pct. te danken aan de bevestiging van dat gerucht door den Minister. Ik geloof, dat de beslissing van den raad juist is geweest. De Minister deelt mede: bij maatregelen van werkverschaffing treedt de Regeering alleen subsidieërend op, als de firmanten in de kosten willen bijdragen. In het rapport staat, dat de subsidieëring alleen geschiedt in het geval, dat vaststaat, dat de ondernemer geen winst meer maakt op het werk. Daardoor krijgt deze subsidieëring een gansch ander karakter dan in de gevallen, waarin gelijk tot nu toe op advies van de Commissie voor werkverruiming subsidie wordt verleend. In die gevallen is nimmer gezegd, dat men eerst aan de inschrijvers concurreerende inschrijvingen moet vragen; daar heeft men alleen met een onderneming op zich zelf te maken, die een bepaald werk zal verrichten, doch dat niet kan doen wegens concurrentie van het buitenland of om andere redenen. Er wordt dan subsidie verleend, wanneer vaststaat, dat geen winst wordt behaald en

de onderneming zich ook een offer wil getroosten, en tevens, dat de arbeiders, die het werk zullen verrichten, zich ook, hetzij in loon, hetzij in arbeidsduur, een offer willen getroosten. Daarvan is hier geen sprake geweest; er heeft eerst een normale inschrijving plaats gehad, en pas na die inschrijving verklaarde de Regeering: Ik ben bereid steun te verlenen, doch vraag bovendien een offer van dengene, die niet het laagst heeft ingeschreven. Ik ben in de aannemerswereld niet bekend, ik hoor daarvan dikwijls heel veel kwade dingen. Ik vind het niet zoo erg, ik ken geen groep van menschen, of ik hoor er kwade dingen van; de aannemers zelf vertellen ook veel kwaad van anderen. Dat de concurrentie onder de aannemers niet altijd van de edelste soort is, wil ik aannemen, want die aannemers zijn ook niet altijd volmaakte menschen. Als zij de gebreken hebben van andere menschen, zullen zij bij deze concurrentie wel sterk uitkomen.

De Overheid heeft zich bij haar beslissing te bepalen tot dengeen, van wien verondersteld wordt, dat hij het werk goed en op de billijkste voorwaarden kan maken. Meent men, dat een andere weg moet worden ingeslagen, dat kan dat worden geregeld door middel van de Commissie voor werkverruiming, maar niet op deze manier.

Nu is er een ander element ingekomen, dat niet met het beleid van den Minister te maken heeft, maar waardoor ten slotte Rotterdam is teruggekomen op zijn beslissing, het aanbod van de Regeering te aanvaarden. Het hoofdelement was de f 14 000 van Werkspoor. Of het f 14 000 dan wel f 40 000 is, maakt principieel geen verschil. Het andere element (en naar ik hoorde hebben velen dat niet begrepen) was een vertrouwelijk stuk, dat mede van invloed is geweest. Het is heel natuurlijk, dat de firma, die het voordeeligt had ingeschreven, en wier ontwerp naar de verklaring van den technischen dienst het beste was, na de eerste beslissing van Rotterdam niet heeft stilgezeten. Zooals ik mij ook kan begrijpen, dat Werkspoor en andere firma's niet hebben stilgezeten. De Deutsche firma meende, dat zij recht had op schadevergoeding, en nu verkeerde Rotterdam in den eigenaardigen toestand, dat het, als gunner, openlijk had verklaard, hoe het over de verschillende ontwerpen dacht. Naar aanleiding van het schrijven van den Minister heeft het gemeentebestuur aan den raad verklaard, dat het bleef prefereren het aanbod van de Deutsche firma, dat het 't best en voordeeligt achtte.

Ik kan mij voorstellen, dat wanneer burgemeester en wethouders in geheime vergadering over de gunning beslissen, en het werk niet gunnen aan den laagsten inschrijver — of dat juist en eerlijk is laat ik in het midden — aan niemand verplicht zijn mededeeling te doen van de overwegingen, die hen tot hun beslissing hebben geleid. Als dus de laagste inschrijver zich onrechtmatig behandeld acht, zal hij niet bij den Nederlandschen rechter terecht kunnen om zijn recht te zoeken, laat staan, dat men in het algemeen veel gelegenheid krijgt, daar recht te vinden.

Maar in deze bijzondere omstandigheden had het gemeentebestuur van Rotterdam, argeloos als het is, aan den raad medegedeeld: wij blijven op technische gronden van oordeel, dat het aanbod van den laagsten inschrijver het best en billijkst is en hij bekwaam is, om het werk uit te voeren.

Het is dus begrijpelijk, dat, indien Rotterdam zijn aanvaardpunt handhaafde, de benadeelde Deutsche firma Rotterdam voor schadevergoeding zou aanspreken en de kans bestond, dat zij van de rechtbank gelijk zou hebben gekregen. Men ontkent dat hier, maar de juridische deskundigen dachten daar anders over.

Dit is echter een bijkomstige quaestie, die buiten het beleid van den Minister omgaat. Ik heb hiermee het verloop van de zaak geschetst, en nu begrijp ik niet, hoe de Minister in zijn antwoord kan zeggen: aansluitende aan het werk van de Commissie voor de werkverruiming heeft bij Werkspoor datgene laten doen, wat hij in andere omstandigheden ook zou laten doen. Het komt mij voor, dat er ten deze bij den Minister een misverstand heerscht, dat deze zaken niet zijn te vergelijken. Juist om het feit, dat Werkspoor een concurreerende inschrijver was, had het van Werkspoor niet gevraagd en had

(de Zeeuw.)

het van Werkspoor niet aangenomen mogen worden. Nu heeft de Minister gezegd, toen daarover gesproken en geschreven werd, zooals gedaan is, dat het gewoonte is, dat, wanneer een inschrijver bij de gunning boven anderen bevoordeeld werd, niet alleen de gemeenten, wier werklieden daarvan profiteeren, meebetalen, maar ook de industrieel zelf en dat dit geval hiermede gelijkstaat. Voor mij staat het niet gelijk. Ik heb een stuk gekregen, waarin tegen het gunnen aan Werkspoor werd opgekomen op grond van zakenmoraliteit. Ik weet niet, of dat een andere dan de gewone moraal is, maar men zal daarmede wel bedoelen de dingen, die in de zakenwereld wel, en de dingen, die daar niet geoorloofd zijn; en daarin wordt verklaard, dat dit ontoelaatbaar is. Ik geloof, dat dat inderdaad het geval is en ik zou den Minister willen in overweging geven, dat, wanneer hij weer eens voor een dergelijk geval zou komen te staan, hij op dien weg niet verder zal gaan, omdat hij anders in de doornen en distelen komt, waarover zelfs een sportief man als deze Minister niet zou kunnen heen springen. Het heeft mij genoeg gedaan, dat de Minister verklaard heeft, dat men moeilijk op dien weg zou kunnen doorgaan en dat het Rotterdamse geval juist heeft aangetoond, hoe moeilijk het vraagstuk is. Ik had liever, dat de Minister terugtrad tot het gewone werk van de Commissie voor de werkverruiming. Ik wil er bij zeggen, dat ik misschien gevraagd zou hebben, het debat over deze interpellatie op te schorten, b.v. tot de begroting, als er niet een ander element in was gekomen. Niet alleen de gemeenteraad van Rotterdam en de Minister hebben zich met deze zaak beziggehouden, maar ook de pers heeft zich in dit geval gemoeid. Dat spreekt vanzelf, hoor ik zeggen. Natuurlijk, ik zeg dat niet bij wijze van aanmerking, alleen als opmerking, als constatering van een feit. Toen Rotterdam zijn eerste beslissing had genomen, om het geld te aanvaarden, las ik in een van de persorganen de volgende beoordeeling van dat besluit:

„Als demonstratieve aanwijzing, welken kant het met onze groote werken uit moet, zal de gevallen beslissing niet nalaten in breeden kring invloed ten goede uit te oefenen op officieele lichamen: gemeente- en provinciale besturen, gezwezen van de landsregering, die in haar midden reeds een krachtig ijveraar heeft; bij half-officieele: waterschappen, de „Nederlandsche“ spoorwegen e. d.; bij gesubsidieerde instellingen, waarop van hoogerhand druk kan worden uitgeoefend en ten slotte op de duizenden particulieren, die, terwijl zij kermen over de hooge lasten en gebrek aan arbeidslust, het werk, dat zij te vergeven hebben, aan het buitenland uitgeven!

Het besluit van den Rotterdamschen Raad is een krachtig appél aan hun sociaal geweten en aan het gevoel van volkssaamhoorigheid.....”

Hier wordt dus het aanvankelijke Rotterdamse besluit gequalificeerd als iets heel goeds, als iets zoo goeds, dat het een nieuw geluid was, dat een nieuwe lente in ons economisch leven inluidde. Dat acht ik — en ik vind, geloof ik, in deze den Minister aan mijn zijde — van het goede te veel. Want als ik aan het slot van de beantwoording van den Minister lees: „Wel wil hij gaarne verklaren, dat groote omzichtigheid in dezen geboden is en dat niet dan bij hooge uitzondering een dergelijke toezegging mag worden gedaan”, dan lees ik daarin iets anders dan een loflied op het Rotterdamse besluit, en in plaats dat de Minister hier lenteliederen laat hooren op economisch gebied, zit hij meer in den herfst van die periode.

„Met name — zegt de Minister — is het Rotterdamse geval een duidelijke illustratie van de groote moeilijkheden, welke de oplossing van een dergelijk vraagstuk kunnen medebrengen.”

Ik ben blij, dat de Minister het zoo inziet, en dat hij in het vervolg zich wel driemaal achter de ooren zal krabben, vóór hij weer in een dergelijke phase een telegram aan een gemeentebestuur stuurt.

Op blz. 30 van het verslag van de Commissie voor werkverruiming vind ik een beschrijving over den bouw van de hefbrug

over de Koningshaven te Rotterdam, waarover de Regeering waarschijnlijk meer zeggenschap heeft gehad dan over de beslissing over de Koninginnebrug, de voetbrug er vlak naast gelegen. Ik lees in dat verslag:

„Dit belangrijke werk behoorde tot de objecten, omtrent welke urgentie de Minister in 1924 het advies der commissie heeft ingewonnen. De commissie had in haar advies den nadruk gelegd op het groote belang, dat met name voor de bestrijding van de werkloosheid in de metaalindustrie met een spoedige uitvoering van het werk was gemoeid. Toen daarna het aanvankelijk op de ontwerp-Staatsbegroting van 1924 voor de brug uitgetrokken bedrag werd verhoogd van f 1000 tot f 500 000 en de betreffende begrotingspost door de Staten-Generaal ongewijzigd werd goedgekeurd, verkeerde de commissie in de vaste overtuiging, dat het onderhavige werk inderdaad zou worden dienstbaar gemaakt aan de bestrijding der werkloosheid hier te lande. Uit den uitslag van de aanbesteding bleek, dat van buitenlandsche zijde het laagst was ingeschreven. De commissie had echter op grond van verkregen inlichtingen omtrent de uitgebrachte adviezen, den indruk, dat het werk niettemin aan de Nederlandsche industrie zou worden gegund.

Het trof de commissie dan ook bijzonder onaangenaam, dat de Ministerraad besloot de opdracht aan de Duitsche metaalindustrie te geven.”

Niemand heeft aanleiding gevonden om den Minister of den Ministerraad te interpellereen of op andere wijze te informereen, wat de overwegingen geweest zijn om dit werk niet aan een Nederlandsche, maar aan een buitenlandsche firma te geven. Het heeft ook wel een eigenaardigen indruk in Rotterdam gemaakt, dat hij, nu het een werk was, dat Rotterdam te gunnen had, tusschenbeide kwam om hulp te bieden en het aan een Nederlandsche firma te geven, terwijl toen de Ministerraad het zelf in de hand had de brug, 50 M. er naast, aan een Duitsche firma werd gegeven. Van deze brug zegt men, dat het in haar soort de eenige en grootste is in Europa, maar van die andere heb ik er ook nog niet veel gezien in Nederland en buiten Nederland ook niet zooveel, maar dat kan aan mijn bereidheid worden toegeschreven. Ook daar zal de Minister wel zijn redenen voor hebben gehad. Ik wil niet zeggen, dat de Ministerraad daardoor toonde tot de lamelendigen te behooren en dat dat het bewijs was van een slapte als niet te omschrijven is, evenmin, dat de Ministerraad daardoor een arbeidersvijandelijkheid toonde, want ik ken de overwegingen niet, dat er toe hebben geleid de hefbrug aan een buitenlandsche firma te gunnen. Ik moet vermoeden, dat deze firma op technisch gebied beter was dan de Hollandsche of dat zij zóó enorm veel goedkoper werkte, dat het verschil niet te overbruggen was, maar dit feit bewijst, evenals het heele verslag van de Commissie voor werkverruiming, dat wat gedaan is ten opzichte van Rotterdam, was een anderen weg bewandelen dan door den Ministerraad zelf is bewandeld.

Ik geloof dan ook, zoolang als dergelijke werken ondernomen moeten worden — en in Rotterdam zullen er nog verscheidene ondernomen moeten worden —, dat de Staat, indien men deze werken wil houden in handen der Nederlandsche industrie en het zou blijken, dat de Nederlandsche industrie daartoe bekwaam is, op andere wijze te werk moet gaan dan de Minister thans heeft gedaan.

De Minister schrijft in zijn stukken, dat het bij hem slechts gaat over het geldverschil. Dat begrijp ik niet, Mijnheer de Voorzitter, want in hetzelfde antwoord geeft de Minister aan, waar hij gekomen was van zijn eerste telegram, waarin hij het gemeentebestuur van Rotterdam alleen maar vraagt, maatregelen te treffen, tot het tweede, waarin hij toezeide de f 49 000 uit 's Rijks kas, dat er eenig overleg plaats heeft gehad tusschen ambtenaren der gemeente en ambtenaren van den Minister. Ik moet natuurlijk aannemen, waar dit overleg door den Minister wordt gememoreerd, dat de Minister van dat overleg op de hoogte was, maar dan moet de Minister ook geweten hebben, dat het niet alleen een geldverschil, maar ook een technisch verschil betrof. Ik kan daarover niet oordeelen, maar ik moet

(de Zeeuw.)

aannemen, dat de technische dienst ons eerlijk heeft ingelicht, en als die zegt, dat het eene ontwerp beter is dan het andere, moet ik dat als leek aanvaarden.

Het verschil was er en bovendien was er het verschil van de inschrijving. Ik meen dus, als ik over deze zaak spreek, te moeten constateeren, dat ik het met den Minister eens ben ten opzichte van het slot, dat wij zeer voorzichtig moeten zijn, om op die wijze op te treden.

Ik ga niet zoover als anderen, die al precies weten, waar de schoen wringt. Er zijn er geweest, die ten opzichte van deze quaestie hebben geschreven, dat nu weer eens opnieuw blijkt, hoe in Nederland de arbeidsduur te kort is en de loonen der arbeiders te hoog zijn en als men maar de loonen verlaagde en de werktijden verlengde, de Nederlandsche nijverheid dan wel met de buitenlandsche zou kunnen concurreeren. Ik geloof, dat die zaak hier absoluut geen rol in speelt, want bij de inschrijvers voor dit werk zijn meer buitenlanders, ook Duitschers, die veel hooger inschreven dan sommige Nederlandsche inschrijvers. Trouwens ieder, die met het economische leven op de hoogte is, weet, dat bij dergelijke quaesties de mogelijkheid om dergelijk werk uit te voeren in verbinding met andere ondernemingen, de hoogte, waarop de betreffende industrie staat, etc., dikwijls van veel grooter beteekenis is dan de quaestie der loonen en arbeidsduur op de fabrieken zelf.

Degeen, die dat ook sterk naar voren heeft gebracht — ik zou den naam niet voldoende eer aandoen als ik hem hier niet noemde —, was ook de oud-burgemeester van Rotterdam, de heer Zimmerman, tegenwoordig sterk verbonden aan het illustre blad *De Telegraaf*.

Ook hij heeft in dezen zin geschreven; het is een lied, dat hij al lang zingt, hij heeft het maar 1 jaar anders gezongen, dat was in 1918, en wel in de eerste dagen van November; hij was het heel gauw vergeten, ik weet niet door welke omstandigheden, maar hij was het eerder vergeten dan het andere. Het nieuwe lied, dat hij gezongen heeft op den 8-urendag, klonk niet erg uit zijn mond.

Niet alleen omdat hij hieruit wil putten stof voor propaganda voor verlenging der arbeidstijden en verlaging der loonen, die overigens in deze zaak niet erg spelen en dan slechts in die courante en voortvloeiende uit zijn pen, maar ook nog uit een ander oogpunt wil ik memoreeren, wat deze politicus buiten dienst er over heeft geschreven.

Wat mij daarbij zeer heeft gefraspeerd, is, dat ik daarbij hulde van hem heb mogen ontvangen, omdat ik deze zaak onder de algemeene aandacht gebracht had door er vragen over te stellen in de Eerste Kamer.

Dat heeft mij werkelijk genoegen gedaan. Die hulde krijgt men niet te veel in deze wereld, maar soms krijgt men ze van een kant, waarvan men ze zelfs liever niet ontvangt.

Ik laat dat persoonlijk element er buiten. Het trof mij in dit blad en van dezen schrijver, dat het een hulde was aan het Parlement.

Waar dezelfde schrijver in den laatsten tijd in stille bewondering neerligt voor het fascistisch regime in Italië, heeft het mij werkelijk genoegen gedaan, dat hij nog eens een oogenblik de gelegenheid gevonden heeft aan te toonen, dat het parlementaire werk in Nederland ook nog eenige beteekenis kan hebben. De hulde, die hij mij gebracht heeft, heb ik toegedacht aan het Parlement. Uit zijn pen is het in den tegenwoordigen tijd wel van eenige beteekenis, omdat iemand, die vóór het fascisme is, moeilijk te gelijker tijd voor den parlementairen arbeid kan zijn.

Deze zaak heeft inderdaad een algemeene bekendheid gekregen, waarvan misschien het gevolg is, dat ik ze in de Eerste Kamer heb kunnen brengen.

Ik geloof echter, dat ieder, die haar rustig beziet, er geen quaestie in kan vinden, noch van loon, noch van arbeidstijd.

Ik wil er ook voor waarschuwen — hoezeer de quaestie van de werkloosheid ons nog moet bezighouden — te dezen opzichte geen nieuwen weg te gaan bewandelen. Doet men het op de voorzichtige wijze van de Commissie voor de werkverruiming, dan verdient het al mijn hulde en geef ik al mijn medewerking en ik wil aannemen, dat in sommige omstandigheden de

Commissie voor de werkverruiming gelijk heeft en de Overheid ongelijk. Ik zou echter niet graag willen, dat het een gedragslijn werd, dat in alle omstandigheden de Nederlandsche nijverheid, ongeacht wat dan ook, geprefereerd werd boven de buitenlandsche.

Dit laatste lijkt mij een onmogelijkheid, ook om het volgende. Het gaat hier om de werkloosheid in de metaalnijverheid. Ik kan het niet nagaan, maar, indien het is na te gaan, hoeveel de Nederlandsche nijverheid profiteert van de quaestie van bestellingen van het buitenland in Nederland, is het nog de vraag, of het werk voor het buitenland niet veel grooter is dan dat voor het binnenland.

Daarom zou ik ten opzichte van deze quaestie niet zoo erg nationalistisch willen zijn.

Ik heb ook hooren beweren, dat elk land voor zijn eigen werklozen moet zorgen. Ik meen zelfs, dat in de stukken van den Minister staat, dat een buitenlandsche Overheid er niet licht toe overgaan zou in Nederland bestellingen te doen. Ik wil dat aannemen. Maar ik kan mij voorstellen — indien ik blijf op dit terrein —, dat, indien een gemeente in Duitschland een dergelijk werk heeft te laten verrichten en een inschrijving openstelt alleen voor Duitsche firma's, zij meer dan voldoende concurrentie zal zien in het eigen land, door den grooten omvang van de metaalindustrie, waartoe zij zich beperken kan zonder zich zelf en de ontwikkeling van de eigen industrie schade te doen. Maar in een klein land als het onze hangt het af van de vraag, of binnen zijn grenzen wel voldoende concurrentie bestaat.

Ik zou er ten slotte nog op willen wijzen — omdat de quaestie van de werkloosheid en de methode van werkloosheidsbestrijding zoo'n groote rol in deze zaak heeft gespeeld, hetgeen te begrijpen is in den tegenwoordigen tijd —, dat, indien het Rotterdamsche gemeentebestuur een buitenlandsche firma prefereert boven een Nederlandsche, het er niet tegen is, evenmin als de besturen van andere groote gemeenten, om te doen wat mogelijk is ter bestrijding van de werkloosheid in Nederland.

Ik mag er op wijzen, dat als dit werk aan een Duitsche firma wordt gegund, van de f 800 000, die het kosten moet, meer dan 40 pct. ten goede komt van loon in Nederland uitgegeven. Ik weet niet welk procent dit zal zijn bij Werkspoor, maar het kan nooit 100 pct. zijn.

Wie een bezoek wil brengen aan Rotterdam, uit een oogpunt van werkverschaffing, kan ik dit aanbevelen; in één opzicht niet: de weg door Rotterdam op het oogenblik is niet te vinden; van drie straten zijn er twee opgebroken. Dit is een vorm van werkverschaffing in de beteekenis van werkverruiming. Wie rondom Rotterdam ziet hoe Rotterdam zich haast met het graven van kanalen, wier economische beteekenis eerst over 10, 15 jaar zal blijken, zal daarin een vorm van werkverruiming zien.

Ik meende dit te moeten memoreeren om den indruk weg te nemen, dat bij degenen, die ten slotte niet met den Minister kunnen medegaan, het hart niet warm voor de werklozen zou kloppen. Ik vind dat „warm kloppen van het hart" niet voldoende, dat is heel goedkoop, maar zij willen ook door daden toonen, dat zij zooveel mogelijk wenschen te doen ter bestrijding van de Nederlandsche werkloosheid.

Ten slotte hoop ik, dat de Minister, dien ik niet sterk heb willen becritiseeren in zijn m. i. verkeerde beslissing, omdat het van den Minister blijkt het niet gaan bewandelen van een nieuwen weg, het niet volgen van een nieuwe methode, het niet gaan in een richting, die ook voor hem misschien niet de juiste is, blijven zal bij hetgeen hij aan het slot schrijft, n.l., dat zooveel mogelijk tot opleving van onze nijverheid zal worden gedaan en rekening zal gehouden worden met de vrije ontwikkeling in de tegenwoordige maatschappij — een maatschappij, die ik anders niet bewonder —, en dat daarnaast zal gebeuren, wat eenigszins mogelijk is om werk, waaraan verder geen schade is verbonden — ik bedoel economische schade — in Nederland te houden. Dan zal ik den Minister gaarne steunen. Wanneer men zonder economische schade te veroorzaken het werk in Nederland kan behouden, dan zou dat mijn medewerking hebben. Maar methode en lijn hierin te leggen, daartegen moet ik waarschuwen, want ik ben overtuigd, dat, als wij al dergelijke groote werken van Rijk en groote gemeenten in Nederland zou-

49ste VERGADERING. — 20 JULI 1927.

Interpellatie van den heer de Zeeuw.

(de Zeeuw e. a.)

den houden, dit aanvankelijk wel zou leiden ook tot voordeel van de Nederlandsche arbeiders, maar dat het op den duur blijvend nadeel zou geven.

De **Voorzitter**: Is de Regeering bereid, den geachten interpellant terstond te beantwoorden?

De heer **Kan**, Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw: Ja, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter**: Dan is het woord aan den Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw.

De heer **Kan**, Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw: Mijnheer de Voorzitter! Het is geen ijdele plichtpleging, wanneer ik den geachten interpellant mijn warmen dank betuig voor het feit, dat hij deze interpellatie heeft willen instellen. Hij schenkt mij daardoor gelegenheid verschillende zaken recht te zetten, die wel een steuntje behoeven. En ik moet den geachten interpellant bovendien mijn dank betuigen voor den hoogst aangenamen toon, waarop hij het debat heeft ingeleid. Van den Engelschman pleegt men te zeggen, dat hij is a good winner, but a bad loser. De geachte interpellant heeft getoond a good winner te zijn. Laat mij mijn best doen niet a bad loser te worden.

Voordat ik nu tot de zaak zelf overga, wil ik het deel van de rede van den geachten interpellant rechtzetten, dat betreft zijn beroep op de spoorbrug te Rotterdam.

Deze is tegen het advies van de Commissie voor werkverruiming gegund aan een buitenlandsche firma, en nu heeft de heer de Zeeuw gezegd, dat ik mijn uitersten best doe om Rotterdam in mora te stellen wegens het prefereren van de Deutsche industrie boven de Nederlandsche, terwijl ik, waar het het Rijk betraf, rustig zou hebben gedoogd, dat de zaak naar Duitschland ging. Maar daarmede heeft de geachte interpellant mijn macht ver overschat, want dat feit is geschied in de jaren 1924 en 1925, en toen was ik wel secretaris-generaal, maar had nog geen toegang tot den Ministerraad, laat staan daarin een stem, en ik weet van die zaak dus niets meer dan de geachte interpellant zelf heeft medegedeeld uit het verslag van de Commissie voor werkverruiming. Ik ben er even onschuldig aan als hij. Maar ik wil wel zeggen, dat als zich thans nog eens zulk een zaak voordeed, ik zou optreden als in het Rotterdamsche geval.

Mijnheer de Voorzitter! De geachte interpellant is het tweede gedeelte van zijn rede aangevangen met de verschillende antwoorden op zijn vragen na te gaan en op sommige critiek uit te oefenen. Ik geloof, dat ik het beste doe met de zaak te beschouwen onder het aspect, dat mij gegeven is.

Ik zou begonnen zijn met een brief te schrijven aan het gemeentebestuur van Rotterdam, waarvan het erg opkeek, en waarin zou gestaan hebben: help de Nederlandsche industrie tegen de Deutsche. Zoals ik in mijn antwoord op de vragen heb medegedeeld, is de aanleiding tot mijn eerste telegram geweest een bezoek van een Hollandsch inschrijver, niet Werkspoor, die zeide: Weet gij wel, dat bij de aanbesteding van de Koninginnebrug in Rotterdam Duitschland een groote kans maakt?

Toen heb ik niets anders gedaan dan aan Rotterdam een telegram zenden (geen brief, waarin de gelegenheid breder had kunnen zijn beschouwd), waarin stond:

„Verneem dat voor brug over Koningshaven Hollandsche naast buitenlandsche firma's hebben ingeschreven. Met het oog op bestrijding werkloosheid veroorloof ik mij ten dringende beroep te doen op uw medewerking, ten einde zoo slechts eenigszins mogelijk het werk aan Nederlandschen inschrijver te gunnen.”

Dat was niets anders dan wat ieder Minister zou hebben gedaan; toen mij werd gewezen op de mogelijkheid, dat de Nederlanders bij de Duitschers zouden achterstaan, heb ik Rotterdam voor oogen gehouden de groote belangen van de werkverschaffing. Ik persoonlijk wist op dat oogenblik van de zaak zelf niets meer af. Maar de Commissie voor werkverruiming —

(Minister Kan.)

aan welker werkzaamheid de geachte interpellant tot mijn groot genoegen hulde heeft gebracht, een hulde, die ten volle verdiend is — was reeds lang bezig met den technischen dienst van Plaatselijke Werken, om te trachten, dat een Nederlandsche inschrijver het werk zou verkrijgen. Ik heb hier een lang dagverhaal van de pogingen, die daartoe zijn aangewend, en die reeds dateeren van Februari 1926, dus van meer dan een jaar vóór de aanbesteding. Tot mijn leedwezen moet ik mededeelen, dat de commissie bij haar arbeid, ik wil niet zeggen, een zekeren tegenzin tegen het Nederlandsch fabrikaat heeft ondervonden, maar zij heeft toch niet die medewerking en bereidwilligheid, om wanneer het eenigszins kon de Nederlanders te helpen, gevonden, die men had mogen verwachten. De ingenieur der commissie, die gewoonlijk de besprekingen heeft gevoerd, heeft herhaaldelijk met den technischen dienst van Rotterdam geaboucheerd. Men heeft natuurlijk niet gezegd, dat men onder geen omstandigheden Nederlanders zou nemen (dat ontbrak er nog maar aan), maar er was een zekere teneur, dat de voorkeur werd gegeven aan het Deutsche product. Maar nog sterker komt die voorkeur uit in het dagverhaal van Werkspoor, dat eveneens voortdurend besprekingen met den technischen gemeentelijken dienst heeft gehad, welke intusschen pas konden aanvangen op het moment, dat de aanbesteding had plaats gehad. In dat dagverhaal, door zijn eenvoud treffend, troffen mij enkele passages, die ik meen aan de Kamer niet te mogen onthouden. De directeur van Werkspoor zegt:

„Hoewel de ontvangst zeer beleefd was, had ik toch het gevoel, dat Werkspoor op dit speciale gebied als technisch minderwaardig werd beschouwd en ik zelf als een landgenoot, die min of meer on gepaste vragen deed of wilde doen, om langs een slimmen weg den buitenlander er uit te dringen.”

En verder:

„Hoe is het mogelijk, dat ik, als directeur van een Nederlandsche onderneming met een reputatie als Werkspoor, zoo lang moet praten, om te zorgen, dat een Nederlandsche onderneming op dezelfde wijze wordt beoordeeld als een buitenlandsche!”

Die twee stukken in onderling verband geven toch wel een beetje aan, dat men bij den technischen dienst van plaatselijke werken blijkbaar een voorliefde had voor het Deutsche fabrikaat. Maar, zooals ik zeide, dat was mij onbekend op het moment, dat ik mijn telegram stuurde. Zoals later is gebleken uit de geheele behandeling van de zaak, was op het moment, dat burgemeester en wethouders hun antwoord aan mij formuleerden, toch eigenlijk bij hen, althans bij de meerderheid, de gedachte levendig, dat zij zeer moeilijk op dat moment nog aan den Hollander zouden hebben kunnen gunnen. De heer de Jong, wethouder van plaatselijke werken, heeft dat met de openhartigheid en eerlijkheid, die ik van hem ken sinds de dagen dat wij samen naar school gingen, toegegeven.

Hij heeft het verloop van de beraadslagingen in het college aldus geschetst: één van de leden van burgemeester en wethouders zeide: laten wij maar eens aan den Minister telegrafeeren, of hij het verschil bijbetaalt, dan zullen wij wel wat anders zien!

Verder zeide de heer de Jong: „ik wil met dat lamme telegram niet geplaagd worden”; aan de redactie heeft hij zelfs niet willen meewerken. En toen mijn antwoord kwam in het college, heeft de heer de Jong, wellicht meer plastisch dan parlementair, het aldus geformuleerd: nu zitten wij met de gebakken peren! Er is dus wel iets te zeggen voor het sustenu, dat burgemeester en wethouders misschien in dit stadium van de zaak voorzichtiger hadden gehandeld, wanneer zij mij dadelijk hadden doen weten, dat zij in het algemeen gaarne wenschten mede te werken, maar dat de zaak helaas reeds in een zoodanig stadium was, dat zij er niets meer aan konden doen. En wanneer ik een dergelijk antwoord had gekregen, zou ik natuurlijk gezwegen hebben.

Maar in stede van mij dat te telegrafeeren, hebben burge-

(Minister Kan.)

meester en wethouders mij gezegd: wij zullen de zaak overwegen, wanneer er f 49 000 wordt bijgepast. Wanneer men nu een dergelijk telegram krijgt, kan men dan iets anders denken, dan dat het alleen is een geldquaestie? Dat is ook heel begrijpelijk, want Rotterdam had als gemeente bij de werkverschaffing niet het minste belang. Wanneer het werk aan den laagsten Nederlandschen inschrijver werd gegund, profiteerde daarvan de gemeenten, waar de werklieden van dien inschrijver wonen, in casu Amsterdam en Utrecht. Het is dus heel begrijpelijk, hoewel de heer Brautigam, volgens de bladen, in de laatste raadsvergadering van Rotterdam een andere meening was toegedaan, dat Rotterdam geen plezier had, die halve ton bij te betalen. En waarom heb ik mij toen daartoe bereid verklaard? In de eerste plaats geleid door deze overweging: wanneer een maatschappij als Werkspoor een dergelijk werk op zich durft te nemen — het staat natuurlijk niet aan mij te beoordeelen, of de technische waarde van het Deutsche werk hoger moest worden aangeslagen —, dan kan ik mij niet voorstellen, dat Werkspoor, met een wereldreputatie, dat doet, wanneer zij niet zeker is, dat zij het ook naar genoegen kan uitvoeren. Het is ondenkbaar, dat Werkspoor zoo iets zou entameeren, wanneer het die zekerheid niet had. De technische quaestie, die ik absoluut niet kan beoordeelen, was hiermee voor mij geëlimineerd.

Nu gold het de grootste basculebrug van Europa, een reclame dus voor ons land, dat op het gebied van bruggenbouw vroeger altijd een zeer goeden naam had, en een les voor de ingenieurs, die zich daarmee zouden bezighouden. De opdracht zou daardoor wellicht tot andere groote werken hebben geleid, waardoor Werkspoor haar arbeidsveld ver buiten onze grenzen zou hebben kunnen uitzetten.

Dit was voor mij een innerlijke overweging, maar die voor mij als Minister van Binnenlandsche Zaken niet zoo zwaar mocht wegen, omdat de reden, waarom ik mocht steunen, alleen was te ontleenen aan de werkverschaffing. Ten aanzien van de werkverschaffing werd mij door den ingenieur van de Commissie voor werkverruiming gerapporteerd, dat, wanneer het werk gegund werd aan Werkspoor, meer dan f 150 000 meer in ons land zou worden verloond dan wanneer de Deutsche firma het kreeg, terwijl bovendien een belangrijk bedrag aan algemeene kosten in ons land zou blijven, dat anders naar het buitenland zou vloeien. Toen meende ik, al die overwegingen bij elkaar genomen, dat ik mocht heenstappen over de bezwaren, die er inderdaad aan kleven, bezwaren, waarvoor ik een zoo open oog heb, dat ik ook in mijn schriftelijk antwoord heb verklaard, dat dergelijke gevallen niet dan met groote behoedzaamheid moeten worden gehanteerd.

Nu kom ik tot het punt, dat de Rotterdamse gemoederen zoozeer in beweging heeft gebracht en dat zelfs een Rotterdamscen wethouder, van wien ik vermoed, dat hij een zeer hoogstaand man is, heeft doen verklaren, dat het een quaestie van fatsoen was, dat zijn de toezeggingen, die ik gekregen heb, of liever, die de ambtenaren, tevens lid en secretaris van de Commissie voor de werkverruiming, hebben verkregen, want ik persoonlijk heb hierover met niemand onderhandeld. In de eerste plaats zijn toezeggingen verkregen van Amsterdam en Utrecht. De geachte interpellant heeft gezegd: Aan de toezeggingen van die steden zal ik mij niet stooten. Maar vergis ik mij niet, dan is er toch eenig argument ontleend aan de omstandigheid, dat Amsterdam deze quaestie in geheime zitting heeft behandeld. Laat ik er onmiddellijk bijzeggen, dat noch van mijn kant, noch van de zijde van de Commissie voor de werkverruiming ook maar een oogenblik op geheimhouding in deze aangelegenheid is aangedrongen. Wij achtten deze zaak zoo gaaf en zuiver, dat wij geen oogenblik gedacht hebben, dat er voor eenige geheimhouding aanleiding kon zijn. Als men mij nu vraagt, waarom Amsterdam dan deze zaak in geheime zitting heeft behandeld, dan is mijn antwoord daarop, dat men vermoedelijk aldus deed, zooals men ook in het buitenland pleegt te doen, en zooals herhaaldelijk ook hier te lande is gebeurd, dat men ze namelijk niet aan de groote klok hangt om in het buitenland geen slapende honden wakker te maken. Ik heb hier bij mij een lijst van 22 gevallen, waarin

het Rijk, samenwerkende met de gemeenten, werken voor Nederland heeft weten te behouden, die anders naar het buitenland gegaan zouden zijn.

Elders pleegt men dergelijke zaken ook in het geheim te behandelen. Maar dat neemt toch niet weg, dat mij enkele gevallen bekend zijn, gevallen van zeer bijzonderen aard, waaruit blijkt, dat men ook in het buitenland, en met name in Duitschland en Engeland, precies denzelfden weg bewandelt, en misschien nog wel een wat erger. Een zeer geacht lid dezer Kamer heeft mij een brief geschreven over een Deutsche quaestie, waaruit ik misschien wel een enkelen zin mag citeren.

„Ik kan u mededeelen, dat het buitenland, en met name Duitschland, in veel sterkere mate zijn eigen industrieelen bevoordeelt dan ons land.

Indertijd is aanbesteed de haven in Emmerich, waar wij de laagsten waren — het werk is aan een Deutsche firma gegund voor ons bedrag. Toen wij ons beklagden, want wij hadden een massa onkosten voor de inschrijving gemaakt, werd ons geantwoord, dat het toch duidelijk was, dat, wanneer men met een inlandsche (respectievelijk Deutsche firma) klaar kwam, dat men dan geen buitenlandsche firma nam. Wij waren nog wel uitgenoodigd, voor genoemd werk in te schrijven.”

Het tweede geval is het volgende:

„Bij openbare inschrijving zijn aanbesteed groote stukken van het Rijn—Hernekanaal in Duitschland. Wij waren voor verschillende stukken de laagste, hadden prima Deutsche borgen, doch konden het werk niet krijgen. Wij hebben het ten slotte toch gemaakt, maar het werk moest gaan op naam van een Deutsche firma met welke wij een akkoord maakten.”

Ik wil nu ook Engeland noemen, omdat hetgeen ik zeg, volstrekt geen anti-Duitsch karakter draagt, maar ik eenvoudig wil preciezeren, wat in het buitenland pleegt te geschieden. Ik heb hier een brief van een van de allereerste firma's uit Nederland, die schrijft:

„Wij hebben enkele jaren geleden een uitvoerig project uitgewerkt voor een Engelsche firma. Dit project beliep c.a. twee miljoen gulden. Wij hebben ons daarvoor veel moeite gegeven en zijn eenige maanden bezig geweest, zowel in Londen als hier, om een goed plan uit te werken. De technische autoriteit van de Engelsche firma, die reeds verschillende fabrieken bezat, verklaarde ons herhaaldelijk, dat hij ons project uitstekend vond, en stelde zooveel belang in ons werk, dat hij speciaal overkwam om onze fabrieken te zien en de details verder met ons uit te werken. Het verloop van de onderhandelingen was zoodanig, dat wij er van overtuigd waren de bestelling te krijgen. Ten slotte is een vergadering gehouden van de Board of Directors, welke, zonder zich in de verdiensten van het project te verdiepen, kortweg met het oog op de werkloosheid in Engeland, verklaarde, dat dit werk in Engeland moest blijven. Wij hebben voor de nieuwe fabriek niets mogen leveren.”

Ten slotte schrijft de directeur van een machinefabriek in Nederland aan de Commissie voor werkverruiming, dat hij had ingeschreven voor een gashouder in Engeland, en dat de directeur van de Engelsche onderneming voornemens was hem het werk te geven, omdat hij de laagste inschrijver was. Men heeft toen dien directeur geleid naar het graf van den Engelschen onbekenden soldaat en hem is gevraagd, of hij het verantwoorden kon de opdracht aan een Nederlandsche onderneming te geven, wat ten gevolge had, dat de opdracht niet aan dezen aannemer is gegeven.

Dit alles in aanmerking genomen, durf ik de stelling ten volle voor mijn rekening nemen, dat toen ik het telegram van burgemeester en wethouders van Rotterdam ontving, dat, als het verschil werd bijgepast, nader zou worden overwogen, of het werk aan een Nederlandsche firma kon worden gegeven, ik ten volle verantwoord was mijn uitersten best te doen het benodigde geld bij elkaar te brengen.

(Minister Kan.)

Nu heeft, gelijk gezegd, de bijdrage van Utrecht en van Amsterdam bij den geachten interpellant geen bezwaar opgewekt, maar bijzonder heeft hij zich gestooten aan het feit, dat ook Werkspoor heeft bijgedragen. Op alle leden van den raad heeft dat, zei hij, een ontstellenden indruk gemaakt, en wel niet voor 100 pct., maar toch voor 90 pct. heeft deze omstandigheid den raad doen omgaan. Dat kan de geachte interpellant veel beter beoordeelen dan ik; ik wil alleen constateeren, dat de heeren Brautigam en van Aalten nadrukkelijk hebben gezegd, dat zij het daarom niet deden, maar op grond van dat geheime rapport, waarvan de geachte interpellant ons enkele dingen heeft onthuld, nl. het advies van den rechtsgeleerden adviseur, dat de gemeente groote kans liep het aangekondigde proces te verliezen. Ik laat nu in het midden, of 90 pct. hun stem hebben gemotiveerd op grond van het ontstellende bericht, maar ik stel er prijs op, precies te zeggen hoe de zaak in elkaar zit.

Men stelt het voortdurend voor, en dat heb ik tot mijn groot displezier ook gezien in een der toon aangevende dagbladen, alsof het is een vermindering van den aannemingsprijs, een verkapte verlaging daarvan. In den brief, dien ik het voorrecht had aan burgemeester en wethouders van Rotterdam te schrijven, heb ik gezegd, dat dat mijn opvatting niet was, omdat het hier niet ging om een lagere aannemingsprijs; deze quaestie was geheel geëcarteerd. Het was in confesso, dat Werkspoor hooger had ingeschreven, dat wist de heele wereld. Werkspoor kon alleen de gunning krijgen op grond van een bepaling in het bestek, waarin staat, dat men zonder opgave van redenen ook een ander kan nemen dan den laagsten inschrijver. Het is dus volstrekt niet op grond, dat Werkspoor ten slotte zijn inschrijving heeft verlaagd, dat Werkspoor geprefereerd had moeten worden, maar op geheel andere gronden, die met het bedrag der inschrijving niets uitstaande hadden.

De heer **Blomjous**: Het betreft beide dezelfde zaak!

De heer **Colijn**: Het was in feite toch een verlaging van den aannemingsprijs!

De heer **Kan**, Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw: Ik geloof, dat dit volstrekt niet het geval is, en ik zal zeggen waarom. De quaestie van het bedrag der inschrijving stond hier geheel buiten, de vraag was een gansch andere; of Werkspoor nu aan het Rijk bijdraagt, dan wel mijnheer A of B, had precies hetzelfde effect.

Er komt nog bij, dat te allen overvloede ik heb aangeboden, aan burgemeester en wethouders van Rotterdam, om wanneer zij van een andere opinie waren, de bijdrage van Werkspoor eenvoudig geheel te elimineeren en ook dat bedrag geheel uit 's Rijks kas te betalen, waarmede iedere reële grond aan die tegenwerpingen toch was ontnomen.

De heer **Colijn**: Dat was dan ook fout.

De heer **Kan**, Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw: Maar als ik op deze zaak nog iets verder mag ingaan — vooral de interruptie van den heer Colijn schokt mij in dit opzicht —, dan is het toch in veel erger vorm — ik vind het onplezierig het te moeten zeggen, maar het is nu eenmaal zoo —, terwijl de heer Colijn Minister van Financiën was, behandeld door den toenmaligen Minister van Waterstaat. De heer Colijn zal daar natuurlijk niets van geweten hebben, maar men heeft toen het geval gehad, dat ook in den Rotterdamschen raad is gememooreerd, het geval-Burgerhout. Dat was dan toch veel erger en ik kan mij voorstellen, dat men zich daaraan zou hebben gestooten.

Mag ik even voorlezen, Mijnheer de Voorzitter, wat de Commissie van werkverschaffing daarover schreef?

Uit het verslag der commissie op pag. 31 blijkt, dat in 1925 zijn aanbeesteed de sluisdeuren voor de nieuwe sluis te IJmuiden. Hiervoor was Burgerhout's Machinefabriek en Scheepswerf te Rotterdam niet de laagste. Door bemiddeling van de commissie heeft toen de Minister van Waterstaat Burgerhout in de gelegen-

heid gesteld een nadere aanbieding te doen, waardoor de inschrijvingsprijs met f 37 500 werd verlaagd.

Ik zal de laatste zijn, die den heer Colijn er eenig verwijt van maakt, maar hier is inderdaad iets geschied in een vorm, die werkelijk stootend kan zijn; maar als ik zeg: ik zal het betalen, maar Werkspoor geeft mij — waar het heelemaal niet gaat om den inschrijvingsprijs, doch om een geheel andere quaestie, die ik straks noemde — wat geld daarvan terug, dan kan ik niet zeggen, dat dit ook maar eenigszins stootend is.

De Commissie voor de werkverruiming, die toch al heel wat met dat bijtje gehakt heeft, ziet trouwens in quaesties, als die van Burgerhout, geen bezwaar, want zij heeft in 1923 aan het college van B. en W. van Rotterdam — waarin nochtans de geachte interpellant toen geen zitting had — een brief geschreven, dd. 16 Mei van dat jaar, waaruit ik het volgende citeer:

„Ook komt het voor, dat bij inschrijvingen Nederlanders niet de laagste blijken te zijn, hoewel zij hun inschrijving gebaseerd hebben op het niet berekenen van winst. Dergelijke inschrijvers zijn dan soms gaarne bereid tegen den prijs van den laagsten vreemden inschrijver het werk uit te voeren, ofschoon hun dit verlies, ja zelfs groot verlies veroorzaakt.

In het belang van het behoud van de werkgelegenheid hier te lande heeft de commissie daarom de eer, u te verzoeken, indien zich gevallen als de laatste voordoen, wel te willen overwegen in zulke gevallen den laagsten Nederlandschen inschrijver in de gelegenheid te stellen zijn inschrijving te verlagen.”

Mijnheer de Voorzitter! Nu zou men verwachten, dat B. en W. van Rotterdam paf zouden hebben gestaan van zulk een schrijven en zouden hebben geantwoord: maar daar denken wij niet aan, doch het antwoord luidde geheel anders. Dit antwoord — waaraan, ik herhaal het, de geachte interpellant geen schuld heeft, daar de samenstelling van het college geheel anders was, al zat wel de wethouder de Jong er in — luidde:

„Met betrekking tot uw verzoek om c. q. binnenlandsche firma's in de gelegenheid te stellen hare aanbieding te herzien, wanneer door een buitenlandsche onderneming lager is ingeschreven, kunnen wij slechts toezeggen, dat deze wijze van handelen in overweging zal worden genomen, zoodra een bepaald geval zich voordoet, waarin zij toepasselijk kan worden geacht.”

M. a. w., het werd volstrekt niet a priori weggeworpen. Er werd gezegd: wanneer de omstandigheden er toe leiden, zullen wij het overwegen. Het principe werd door burgemeester en wethouders in het geheel niet aangetast.

Mijnheer de Voorzitter! Ik geloof, dat ik deze quaestie geheel recht gezet heb en er verder niets aan heb toe te voegen.

Ik kom ten slotte op het algemeen gedeelte, dat de geachte interpellant aangeoerd heeft, nl. de vraag, of ik op dien weg wil voortgaan.

In het schriftelijk antwoord op de gestelde vragen heb ik reeds gezegd, dat in ieder geval groote behoedzaamheid noodig is en iedereen zal dat toestemmen. Wanneer het regel werd, dat telkens, wanneer een binnenlandsche inschrijver concurreerde met het buitenland, de publiekrechtelijke gemeenschap zou komen met de mededeeling: wij passen het verschil bij, spreekt het vanzelf, dat dit den prijs zeer omhoog zou voeren en het een ongezond principe zou zijn. Vooral in ons kleine land, zooals de geachte interpellant reeds heeft gezegd, is dat gevaar groter dan in Duitschland of Engeland. Ik kan er dus niet over denken te beweren, dat in al dergelijke gevallen dezelfde weg zou moeten worden bewandeld.

Dat doe ik niet alleen, dat hebben mijn voorgangers ook gedaan, want de lijst, waarover ik straks gesproken heb en die in 1922 begint, omvat slechts ruim 20 gevallen, terwijl er duizenden orders naar het buitenland zijn gegaan. Men kan natuurlijk niet op alle slakken zout leggen en onmogelijk als regel aannemen, dat altijd het verschil wordt bijgepast.

Het ligt echter voor de hand, dat, wanneer de omstandigheden zich in dezen vorm zouden voordoen, dat er een werk is,

Interpellatie van den heer de Zeeuw.

(Minister Kan e. a.)

dat men door zijn omvang nationaal zou kunnen noemen en dat gebouwd zou kunnen worden door een Nederlandsche firma, die bovendien onder ongunstiger omstandigheden werkt dan een vreemde, doordat de loonen hooger en de werktijden korter zijn, ik niet kan beloven niet denzelfden weg te zullen bewandelen.

Mijnheer de Voorzitter! Dat is iets persoonlijks. Ik ben sportief aangelegd en hoe meer moeilijkheden er komen, hoe aangenamer het voor mij is om te trachten ze te overwinnen. Ik vrees echter, dat de ervaringen die ik in dit geval heb opgedaan, een opvolger eenigszins voorzichtiger zullen maken en hem doen denken: liever mij onthouden van een dergelijke tusschenkomst, dan nieuwe moeilijkheden in het leven roepen.

De heer **Moltmaker**: Arme Nederlandsche werkloozen.

De heer **Kan**, Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw: Mijnheer de Voorzitter! De heer Moltmaker kan gerust zijn. Wanneer het voor de bestrijding van de werkloosheid noodig is om met een betrekkelijk gering bedrag uit 's Lands kas de Nederlandsche arbeiders te behoeden tegen werkloosheid, zullen de heer Moltmaker en degenen, die het met hem eens zijn, mij op de bres vinden bij de poging om aan dergelijke groote Nederlandsche belangen te gemoet te komen.

De heer **Polak**: Mijnheer de Voorzitter! Ik was eenige weken geleden wel verbaasd, toen de heer de Zeeuw vroeg den Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw te mogen interpellieren over deze aangelegenheid en wel omdat ik de meening ben toegedaan geweest — in welke meening ik heden ben versterkt geworden —, dat de Minister in deze zaak is opgetreden op een wijze, die alle waardeering en allen lof verdient, van diegenen vooral, die zouden willen zien, dat op normale wijze, door de uitvoering van normalen arbeid, de werkloosheid in ons land wordt bestreden. En indien er eenig persoon of eenig college in ons land is, dat, zoo het mogelijk ware, thans behoorde geïnterpelleerd te worden, dan is dit het gemeentebestuur van Rotterdam, en daarnevens vele andere gemeentebesturen, die het groote belang, de bestrijding van de werkloosheid, langs dezen normalen weg, vrij regelmatig, zoo niet voortdurend plegen uit het oog te verliezen.

De heer de Zeeuw heeft den Minister verweten: gij zijt met uw interventie te laat gekomen. Ik laat in het midden of dit zoo is, ja dan neen; men kan daaromtrent zijn eigen conclusie maken uit hetgeen de Minister daarop heeft geantwoord. Maar men zou het gemeentebestuur van Rotterdam kunnen vragen: hebt gij gedaan, toen het tijd was, niet alleen wat redelijkerwijze van u verlangd mocht worden, waarover straks, maar hebt gij ook gehoor gegeven aan hetgeen reeds ettelijke jaren geleden de Minister u, evenals aan alle andere gemeentebesturen, per circulaire heeft gevraagd, om n.l. wanneer gij belangrijke werken hebt uit te voeren, dadelijk, in het eerste stadium van voorbereiding, u te verstaan met de Commissie voor werkverruiming. Dat heeft het gemeentebestuur van Rotterdam niet gedaan. De commissie heeft zich zoo spoedig zij kon met de zaak bemoeid, maar het gemeentebestuur van Rotterdam heeft zich niet gehouden aan hetgeen de Minister in de door mij genoemde circulaire aan de gemeentebesturen heeft gevraagd; als echter het gemeentebestuur van Rotterdam dat gedaan had, en indien alle gemeentebesturen het zouden doen, zouden niet alleen moeilijkheden, zooals wij hier heden bespreken achterwege blijven, maar zou waarschijnlijk ook een groot aantal beteekenende bestellingen, die thans naar het buitenland gaan, in het land blijven, ten bate van onze industrie en haar beoefenaren.

Dat is dus het eerste verwijt, dat Rotterdam treft, indien men het gemeentebestuur hierover zou kunnen interpellieren. Maar waarom is ten slotte de opdracht niet aan Werkspoor gegund en is de Rotterdamsche raad op zijn eerste besluit teruggekomen? Dit is geschied omdat Werkspoor f 14 000 zou geven bij het Rijkssubsidie. Het is de vraag of het f 14 000 zou zijn en niet f 9000; er is een discussie geweest over f 5000, maar laat het f 14 000 zijn. De betekenissen hiervan heeft de

(Polak.)

Minister ons medegedeeld. Het bericht in *De Telegraaf* veroorzaakte groote ontsteltenis onder de Rotterdamsche raadsleden. Ik heb de Rotterdamsche raadsleden op dat historisch oogenblik niet gezien en als ik ze gezien had, zou ik nog niet weten of de hier geschetste gemoedsontroering zich op hun aangezichten zou hebben afgeteekend. De raadsleden kunnen ontsteld geweest zijn. Maar ik wil wel als mijn overtuiging, gegrond op vrij grondig onderzoek van de zaak, mededeelen, dat burgemeester en wethouders tot een hernieuwd voorstel aan den raad zijn gekomen, nadat zij in die f 14 000 een gereede aanleiding hadden gevonden om een eens genomen raadsbesluit veranderd te krijgen, omdat zij van den aanvang af, op grond van adviezen van hun eigen technische adviseurs, buitengewoon geporteerd zijn geweest voor die Duitsche fabriek en dat de raadsleden het ontsteltenis-wekkende bericht gaarne bezigden als motief om hun vorig besluit ongedaan te maken. Als men de zaak nagaat, dan ziet men, dat in werkelijkheid de Rotterdamsche ingenieurs van plaatselijke werken ten aanzien van deze brug als hun adviseurs de ingenieurs van de Duitsche fabriek hebben gehad; dat er een soort van samenwerking van den aanvang af op dat stuk heeft bestaan en dat burgemeester en wethouders tot elken prijs die samenwerking ten einde toe wenschten vol te houden, en dus de quaestie van die f 14 000, een zeer onbeteekenende zaak, hebben aangegrepen om ten slotte de Duitsche onderneming het werk te gunnen. Men heeft daarbij gesproken van een fatsoensquaestie. Daaromtrent heeft de Minister reeds een en ander gezegd. Maar hij heeft ook voorbeelden gegeven, hoe ten aanzien van dergelijke aangelegenheden in het buitenland wordt te werk gegaan. Men behoeft daarvan eigenlijk niet zooveel voorbeelden te geven, want ieder, die den loop van de dingen in ons maatschappelijk leven volgt, weet, dat bijna nooit een Nederlandsche onderneming de gelegenheid krijgt, eenig belangrijk werk voor en in het buitenland uit te voeren, tenzij in enkele uitzonderingsgevallen, wanneer groote snelheid van uitvoering vereischt wordt en men dat hier beter kan dan in het buitenland, wat wel eens voorkomt, zooals met scheepsherstellingen in Rotterdam, of tenzij de binnenlandsche nijverheid er zoodanig met werk overladen is, dat men een bepaald werk binnen den gegeven tijd niet kan ten uitvoer leggen.

Maar overigens, welke groote brug, of welke kleine, hebben wij in het buitenland gebouwd? Welke groote opdrachten krijgen onze scheepswerven van Duitschland bijv.? Welke belangrijke buitenlandsche werken worden onze nijverheid toevertrouwd? Niet omdat onze nijverheid altijd en in alle opzichten zou te kort schieten, maar in verband met het dumping-systeem van het eene land, in verband met de binnenlandsche protectie in het andere land. Het is met deze zaken aldus gelegen, zooals ook eenigermate het geval is geweest toen het verdrag met België hier aan de orde was: wij moeten internationaal handelen, maar tegenover ons handelt niemand internationaal; wij moeten vrijhandelaars zijn, maar tegenover ons betracht niemand den vrijhandel; wij mogen geen enkele protectie van onze eigen nijverheid, van onzen eigen arbeid, van ons eigen levensbestaan dulden, maar tegenover ons is elke protectie maatregel goed en geoorloofd. Overal stoot onze nijverheid het hoofd tegen hooge en zware protectiemuren. Om nu, waar de toestand zoo is, te spreken van een fatsoensquaestie, waar een dergelijk fatsoen tegenover ons uiterst zelden, zoo ooit, wordt betracht, ik voor mij haal daarvoor de schouders op!

Ondanks de ontsteltenis van den Rotterdamschen raad meen ik de meening te mogen opperen, dat van grooten invloed op het tweede raadsbesluit ook is geweest het dreigement met een proces. Ik kan mij levendig voorstellen, dat er Rotterdamsche raadsleden zijn geweest, die hebben gezegd: wij krijgen nu een proces, dat kost ons misschien tonnen gouds aan kosten en schadevergoeding, en die daarvoor bang zijn geweest.

Toen de heer de Zeeuw over deze aangelegenheid sprak, kwam er een tegenwerping, waarop hij even inging, die ik echter niet verstond. Ik ben geen jurist, en zal mij niet wagen aan eenigerlei juridisch advies, noch aan een critiek op het aan het Rotterdamsche gemeentebestuur gegeven juridisch advies, dat ik bovendien niet ken, maar ik wil er op wijzen, dat in het

49ste VERGADERING. — 20 JULI 1927.

Interpellatie van den heer de Zeeuw. — Benoeming griffier.

(Polak.)

bestek voor dezen brughouw voorgeschreven is, dat zullen gelden de algemeene voorwaarden van Waterstaat van 1901, alsof zij woordelijk in het contract of het bestek waren opgenomen. En dan mag ik wijzen op art. 13, 3de afd., van die algemeene voorwaarden, luidende: De gunning van het werk of de levering geschiedt aan den inschrijver, wiens aanbieding het meest aannemelijk voorkomt, zonder verplichting, om den minsten inschrijver te nemen, of om rekenschap te geven van de gedane keus.

Waar hier staat, dat de gunning geschiedt aan den inschrijver, wiens aanbieding het meest aannemelijk is, en waar burgemeester en wethouders van Rotterdam hebben verklaard, dat de aanbidding van de Deutsche firma de aannemelijkste was, is daarin misschien een mogelijkheid gelegen, om zich aan vast te haken, en een proces tegen de gemeente te beginnen, maar mijn leekenverstand zou zeggen, dat waar hier ook staat, dat er geen verplichting bestaat, om den minsten inschrijver het werk te gunnen, en geen rekenschap behoeft te worden gegeven van de gedane keus, dit een element is, dat ten minste even zwaar kan wegen als het andere, dat blijkbaar bij het gemeentebestuur van Rotterdam zooveel gewicht in de schaal heeft gelegd.

Maar wij hebben deze zaak ook van een anderen kant te bezien: hoe komt het, dat in dit geval en ook in andere gevallen de Nederlandsche nijverheid hooger inschrijft dan de buitenlandse? De heer de Zeeuw heeft gezegd: loonen en werktijden zijn hierbij van betrekkelijk ondergeschikt belang, treden in elk geval niet steeds op den voorgrond. Er zijn ook andere factoren, die hierop van invloed zijn.

Wie zal dat ontkennen?

Maar dat men de factoren loon en arbeidsduur niet gering moet schatten, staat toch ook wel vast.

Nu is in dit geval gebleken, dat de loonen, zowel bij de eigenlijke aannemende onderneming, alsook bij de in Silezië werkende onderaanneming, het technisch bureau Freund te Berlijn, aanmerkelijk lager zijn dan de in de Nederlandsche metaalindustrie, en dus ook bij Werkspoor geldende en de arbeidsduur niet onaanzienlijk langer is bij die ondernemingen dan bij de onze. Ik kan niet aannemen, dat dit verschil zonder betekenis is geweest voor de inschrijving. En nu doet zich deze vraag voor: indien niet alleen de arbeiders, maar ook de meerderheid van het Nederlandsche volk er prijs op stellen, dat degenen, die in de nijverheid hun brood moeten verdienen, niet worden uitgemergeld, doch dat zij hebben een redelijk loon en een redelijken arbeidsduur, mag dan de Nederlandsche Overheid geen offers brengen om beiden tegenover de buitenlandse concurrentie te handhaven. En wij mogen ons ook dit afvragen: indien in de tegenwoordige moeilijke tijden van valuta- en andere buitenlandse concurrentie niet van tijd tot tijd in daarvoor in aanmerking komende gevallen een dergelijke maatregel wordt genomen, wat zal dan daarvan het gevolg zijn? Daarvan kan slechts een van beide het gevolg zijn: of dat wij een permanente groote en groeiende werkloosheid behouden, zooals wij reeds jaren in Nederland kennen en waarvan het einde nog niet in het vooruitzicht is, of dat het zeer bezwaarlijk zal zijn de in ons land vergelijkenderwijs gunstige arbeidsvoorwaarden, met vrij goede sociale wetgeving en zeker beter nageleefde sociale wetgeving te handhaven.

Waren de arbeidsvoorwaarden in alle landen ongeveer gelijk — op een goudschaaltje kan men dat nooit leggen, maar waren er geen belangrijke onderlinge afwijkingen — ware er nergens binnenlandsche protectie, bestond er geen dumping en kunstmatige bevordering en bevoordeeling van eigen industrie, ik zou behooren tot de eersten, die zouden zeggen: laat vrijelijk inschrijven wie wil en laat hij die het best geoutilleerd, het meest gereed is, de gunning krijgen en wie achteraan komt valle af. Maar zoo is het niet. De bezwaren, waarmede onze nijverheid te kampen heeft, zijn bekend genoeg en zoolang zij bestaan, zijn maatregelen van protectie, hulp en steun voor onze industrie volkomen gewettigd, of wij zullen achteraan komen en afvallen.

Toen ik den Minister hoorde zeggen, dat hij bevreesd was

(Polak e. a.)

verdere stappen op den thans gevolgden weg te doen, voelde ik mij teleurgesteld, maar het werd beter toen hij de geruststellende verklaring liet volgen: wanneer soortgelijke gevallen zich weer voordoen, zal ik evenzoo handelen. Echter liet hij dáárop weer volgen, dat het de vraag was of degenen, die na hem kwamen, ook aldus zouden handelen.

Laat ik de hoop uitspreken, dat hetgeen in Rotterdam is geschied geen navolging zal vinden, dat onze gemeentebesturen voortaan zich dadelijk bij het begin van eenig groot werk in verbinding zullen stellen met de Regeering en haar orgaan voor deze zaak, de Commissie voor werkverruiming, dat zij zich niet zullen vastklampen aan formeele bezwaren en dat zij niet zullen beginnen met relaties aan te knopen met buitenlandse ondernemingen, doch zich eerst zullen wenden tot de Nederlandsche industrie, waarbij zij haar geheele vrijheid van handelen behouden, dat de gemeentebesturen hun best zullen doen met het werk in ons land te vergeven, het in het land te houden, opdat niet alleen deze Minister, maar ook zijn opvolgers onze nijverheid hulp en steun zullen schenken, terwijl ik tevens de hoop uitspreek, dat weldra de tijd moge komen, dat dergelijke kunstmatige middelen niet meer noodig zijn.

Op een ding wil ik nog wijzen. Twee dagen geleden zag ik in de financieele rubrieken onzer groote dagbladen dat de Vereenigde Stahlwerke, de fabriek hier in het spel, dezer dagen een groote leening zal uitschrijven, waarvan de helft in Amerika zal worden geplaatst en de andere helft in Europa, in het bijzonder in Nederland. Zoo worden wij dus in de gelegenheid gesteld om het Nederlandsche kapitaal in dienst te stellen van deze buitenlandse fabriek en met geld van onze, ook Rotterdamsche, belastingbetalers, uit ons winsten voor haar aandeelhouders te maken. Tot dergelijke consequenties komt men. Dit, in de oogen van het buitenland buitengewoon belangrijke werk, waaraan Nederlandsche arbeiders hadden kunnen verdienen, waaruit sommige takken van bedrijf eenig voordeel hadden kunnen halen, verdwijnt, de winst gaat naar het buitenland, de Nederlandsche industrie zal er heel weinig van profiteeren, de Nederlandsche arbeider nog minder, terwijl nu bovendien de zaak gefinancierd wordt met Nederlandsch geld. Voor zulke fraaie dingen komt men aldus te staan. Zij laten ruimte voor slechts één conclusie, deze:

Mogen de gemeentelijke en provinciale overheden en alle publiekrechtelijke lichamen in de toekomst volgen het voorbeeld dat deze Minister hier heeft gegeven.

De beraadslaging wordt geschorst.

Aan de orde is de benoeming van een griffier.

De **Voorzitter**: Ik verzoek den heeren de Veer, Hermans, Steger en Koster het stembureau te willen vormen.

De uitslag der stemming, waaraan 40 leden hebben deelgenomen, is, dat zijn uitgebracht 39 stemmen op den heer jhr. dr. W. A. Beelaerts van Blokland, terwijl 1 niet ingevuld briefje in de stembus werd gevonden.

Aangezien de heer jhr. dr. W. A. Beelaerts van Blokland de volstreckte meerderheid der stemmen op zich heeft vereenigd, is hij tot griffier der Eerste Kamer der Staten-Generaal benoemd.

De **Voorzitter**: Ik verzoek den heer griffier, den heer Beelaerts van Blokland, die in het gebouw aanwezig is, binnen te leiden.

De heer Beelaerts van Blokland, door den griffier binnengeleid, plaatst zich voor den Voorzitter.

De **Voorzitter**: Geachte heer Beelaerts van Blokland! Ik heb het genoegen u de heuglijke tijding mede te deelen, dat de Kamer, onder den indruk van uw werkzaamheden, met op één na algemeene stemmen u als opvolger heeft aangewezen van den tegenwoordigen griffier.

(Voorzitter.)

Ik behoef u niet te zeggen, dat een griffier in het bijzonder moet uitmunten in vier zaken: nauwgezetheid, plichtsbesef, activiteit en initiatief, wil het werk van de Kamer goed verlopen.

Ik ben er zeker van, dat, gelet op uw verleden, wij niet anders dan ons zelf kunnen feliciteeren met de beslissing, die de Kamer zooveel genomen heeft.

Ik hoop, dat u hier een genoeglijken werkkring zult kunnen vinden. *(Teekenen van algemeene instemming.)*

De heer jhr. dr. W. A. Beelaerts van Blokland legt hierna in handen van den Voorzitter de in de instructie voor den griffier van de Eerste Kamer der Staten-Generaal vereischte eeden af.

De **Voorzitter**: Geachte medeleden! Thans zou eigenlijk nog niet het oogenblik gekomen zijn, waarop wij afscheid moeten nemen van den griffier. Het spreekt vanzelf, dat hij tot 1 September a.s. zijn werkzaamheden zal blijven verrichten.

Ik vermoed echter, dat als ik straks tot sluiting van onze zitting den hamer zal laten vallen en de Kamer op recès gaat, er nog slechts enkele leden zullen zijn, en dat het wellicht voor hem, maar stellig voor de Kamer, een teleurstelling zou zijn, wanneer ik niet in enkele woorden van dank de goede eigenschappen van dezen functionaris zou huldigen.

Toen de heer Zillesen mij het voornemen mededeelde, zijn gewichtige betrekking te willen nederleggen, trof mij dat buitengewoon onaangenaam en toen de commissie, in wier handen het verzoekschrift werd gesteld, er niet in slaagde den zoo uitstekenden landsdienaar nog voor de Kamer te behouden, was dat een groote teleurstelling. Wij zijn toch zoovele jaren gewoon om met hem samen te werken; wij hebben hem zoo lang van deze plaats zien arbeiden; wij wisten, dat hij ook buiten de openbare vergaderingen in de commissiekamer en op de griffie een uitgestrekt arbeidsveld vond en dat hij, uit zijn langdurige parlementaire ondervinding, steeds gereedstond om inlichtingen te verstrekken. In hooge mate had hij de gave om de kern van de in de afdelingen gemaakte beschouwingen naar voren te brengen, deze tot een goed geheel te ordenen en zoo ter bestudeering mogelijk te maken.

En toch, in weerwil van dit alles, moeten wij, geachte heer Zillesen, de redenen billijken, waarom gij uw werkkring gaat verlaten.

Namens de Kamer betuig ik u haar bijzonderen dank voor de veelvuldige, goede en getrouwe diensten, door u aan de Kamer bewezen.

Wanneer gij eerlang de zoo welverdiende rust geniet, dan kunt gij met voldoening op uw zoo welbesteed leven terugzien. Koester dan daarbij de gedachte, dat de leden van de Eerste Kamer der Staten-Generaal zich uwer steeds dankbaar zullen blijven herinneren, en ik ben er zeker van, dat vooral zij, die met u samenwerkten, zoowel in als buiten de Kamer, u een langen en gelukkigen levensavond toewenschen. Tot diegenen mag ik mij inzonderheid rekenen, die gedurende meer dan 13 jaren uw laatste voorzitter was en die steeds met dankbaarheid zal herdenken hoe hij van u alle mogelijke medewerking mocht ondervinden en die uw voortvarendheid buitengewoon waardeerde, wanneer een en ander door de Kamer moest worden tot stand gebracht. Ik dank u daarvoor zeer. *(Teekenen van algemeene instemming.)*

De vergadering wordt voor een half uur geschorst en daarna hervat.

De behandeling van de interpellatie wordt hervat.

De heer **van Embden**: Mijnheer de Voorzitter! De algemeene beteekenis van dit onderwerp is zoo groot, en het antwoord, dat wij van den Minister mochten vernemen, acht ik zoo weinig geruststellend voor de toekomst, dat ik mij genoopt gevoel enkele opmerkingen in deze discussie te maken. Ik begin met een enkel woord van waardeering uit te spreken voor den heer de Zeeuw, die door zijn aanvraag van een interpellatie deze discussie mogelijk heeft gemaakt.

(van Embden.)

Ik zou nu ten eerste de vraag willen stellen: welk karakter had het telegram van den Minister, dat deze zaak heeft ingeleid. Kon dit de beteekenis hebben: bij gelijke kwaliteit en gelijke prijzen behoort gij de nationale belangen niet uit het oog te verliezen, dan zou niemand daartegen eenig bezwaar kunnen maken. Maar zoowel het verleden als de loop van deze zaak toonen aan, dat het telegram meer beteekende, te weten, dat ook bij belangrijk prijsverschil moest getracht worden door een of ander expediënt de opdracht aan een Nederlandsche fabriek te verschaffen.

Dat het telegram dit oogmerk had, blijkt niet alleen uit het verdere verloop van de zaak, maar ook uit de gevallen, die zijn voorafgegaan en waarbij inderdaad de voorkeur voor de Nederlandsche industrie met hetzelfde middel, nl. een bijslag, verkregen werd. Daarbij werd de uitnodiging aan het Rotterdamsche gemeentebestuur practisch gerugsteund door de circulaire van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 7 Mei jl., waarin zelfs het dreigement aan de gemeenten wordt geuit, dat, indien zij haar opdrachten niet zooveel mogelijk geven aan de binnenlandsche industrie, overwogen zal worden haar de Rijksbijdrage in de werkverschaffing voortaan te onthouden.

Waar dit dus het karakter is geweest van 's Ministers interventie, is het niet juist, ze thans als eenigszins onschuldig voor te stellen en de schuld eigenlijk toe te schuiven aan het Rotterdamsche gemeentebestuur, toen dit den door den Minister bedoelden geldelijken steun ook werkelijk noemde. Gelet op de 22 gevallen en de bereidheid van den Minister om ook thans de zaak ter hand te nemen, geloof ik, dat de schuld, de fout, veeleer bij hem ligt dan bij het gemeentebestuur van Rotterdam.

De uitnodiging van den Minister had dus de strekking om, ondanks prijsverschil, een nationale partijdigheid aan den dag te leggen. En wat de fout vergroot, is het tijdstip, waarop die uitnodiging is uitgegaan. De heer de Zeeuw heeft daarop te recht de aandacht gevestigd. Ware de aansporing voorafgegaan aan den geheelen opzet van de zaak, had de Minister het gemeentebestuur van Rotterdam vermaand: bij een dergelijk belangrijk werk behoort gij geen internationale inschrijving open te stellen, maar behooren principieel alleen Nederlanders deel te nemen, dan had hij de zaak strenger protectionistisch, maar in een ander opzicht althans zuiverder opgezet. Het ware dan natuurlijk meer dan protectionistisch, het ware prohibitie geweest; dan zou een buitenlander dus in het geheel geen kans hebben gehad.

De Minister heeft dit exclusivisme te recht niet gewild, en het zou ook een uiterst bedenkelijk karakter hebben gehad. Maar dat hij thans, nadat hij eerst de internationale inschrijving haar gang heeft laten gaan, niettemin gaat intervenieeren en aansporen tot nationale partijdigheid, maakt de zaak in ander opzicht weer erger. Nu is het toch ook protectionisme geworden, maar protectionisme verborgen achter een schijn van openbare mededinging. De buitenlanders mogen nominaal mededingen, maar hun inschrijving dient, om een gemeenzamen term te bezigen, voor spek en boonen: de Minister richt daarna een uitnodiging tot dengene, die het werk te gunnen heeft, om met twee maten te meten en de buitenlanders opzettelijk achter te stellen bij de Nederlanders, ook al vindt men hen naar kwaliteit en prijs beter.

Het buitenland mag mededingen voor den schijn, en misschien is het nog erger; het mag mededingen ten bate van de Nederlanders, die hun voordeel kunnen doen met de voorlichting, althans wat den prijs betreft, van hun buitenlandsche concurrenten. Daarvoor mogen zij dienen.

Het is in dit verband, dat ik gaarne een opheldering aan den Minister zou vragen nopens de wijze, waarop de Rijkscommissie voor de werkverruiming haar arbeid verricht. De heer de Zeeuw heeft veel lof aan die commissie gebracht. Om te weten of zij dien lof verdient, zou ik gaarne de volgende inlichting hebben. De commissie beschrijft in haar eerste verslag, dat, wanneer van belangrijke werken dreigt, dat zij naar het buitenland zullen worden vergeven, zij dan onmiddellijk tusschenbeide komt en aan het betrokken Departement, provincie, gemeente of waterschap overleg verzoekt. Dat overleg zal nu vermoedelijk

(van Embden.)

wel insluiten, dat men de verschillende offertes vergelijkt en toetst op hun merites. Maar nu is daarbij, naar ik vrees, niet uitgesloten de mogelijkheid, dat die vergelijking plaats heeft o.a. met overleg met Nederlandsche inschrijvers, met welke men onderhandelt of van hun inschrijving nog wat zou zijn te maken. Zou dat de methode der commissie zijn, dan acht ik daaraan een zeer bedenkelijken kant verbonden, want dan beteekent het, dat buitenlandsche inschrijvers, die zich de groote moeite en kosten getroosten om mede te dingen, hun offerte zien uitgeleverd aan de Nederlandsche concurrenten, en dat dezen door eenig manipuleeren, gebaat door hun voorlichting mede, met de opdracht gaan strijken. Indien dat de werkwijze is — ik hoop, dat de Minister mij kan geruststellen —, zou het, daargelaten nog de vraag van fatsoen en goede handelsmoraal, op den duur in elk geval teweegbrengen, dat buitenlandsche inschrijvers reeds vrijwillig wegblijven, omdat zij er voor bedanken, zich moeite en kosten te getroosten voor een land, waar zij practisch toch uitgesloten zijn. Indien men zodoende de inschrijving tot de nationale mededinging heeft beperkt, zal men te laat bemerken, dat men hiermede, in een verder perspectief gezien, ons land geen goed heeft gedaan. Men zal het dan in een klein land aan de weinigen, die er zijn, gemakkelijk hebben gemaakt om de hoofden bijeen te steken en de Nederlandsche verbruikers of belastingbetalers voor een veel hooger prijs te stellen dan anders noodig zou zijn geweest.

De tweede fout, die in deze gemaakt is, ligt bij het gemeentebestuur van Rotterdam. Rotterdam, verlokt en aangespoord door het eerste telegram van den Minister, heeft de fout gemaakt, dat het heeft geantwoord: indien gij het verschil wilt bijpassen, zijn wij je man! Maar Rotterdam is op de dwalingen zijn weegs teruggekomen, en heeft — dat is in deze zaak een sterk sprekend element — zijn nieuwe besluit genomen, omdat het in den loop van zaken ten slotte miste het element van goede trouw, omdat het vond, dat hiermee, uit een oogpunt van fatsoen, een bedenkelijke weg werd bewandeld. Waar dit, naar het mij voorkomt, kennelijk de motieven van Rotterdam zijn geweest, en dit te recht, moet ik tot mijn spijt zeggen, dat de Regeering thans tegenover Rotterdam's weigering van haar aanbod een weinig benijdenswaardig figuur maakt. Ik bedoel geen oogenblik te zeggen, dat de Minister een minder behoorlijken weg heeft wenschen te bewandelen, maar wel, dat hij uiterst onvoorzichtig is geweest.

Bovendien is de Minister, wat de gevolgen van zijn interventie betreft, kortzichtig geweest, op de gewone manier, waarop het protectionisme kortzichtig pleegt te zijn, n.l. dat men de directe gevolgen van zijn daad wel voor zich ziet, maar niet overweegt, wat daar indirect, wellicht nog veel erger, uit voortkomt.

De Minister toch is bereid geweest, een bedrag van een kleine f 50 000 bij te passen en heeft dat hiermee gemotiveerd, dat bij dit werk alsdan in Nederland zou worden verloond een bedrag van f 150 000. Indien hij nu die bijgepaste halve ton, die toch ook weer komt uit de zakken van de Nederlandsche burgers, eens had besteed om aan dat zelfde Werkspoor een opdracht te geven voor een ander werk, een brug of een ander openbaar werk, dan zou men voor een zelfde totaalbedrag hebben gehad en de thans aanbestede Rotterdamsche brug en dat nieuwe werk. Dan zou men dus — een belangrijk oogpunt van economie — meer waar voor zijn geld hebben gekregen; van dat bedrag van f 150 000 zou 1/3 in ons land verloond zijn en men had een grotere opbrengst daarvoor in ruil gekregen.

Nu kan men opmerken, dat dan toch nog 2/3 van die 1½ ton aan loon naar het buitenland zou zijn gegaan. Inderdaad, maar wat wij aan het buitenland te betalen hebben, omdat wij het uit het buitenland hebben ingevoerd, moet ten slotte weer vergolden worden met goederen of diensten, die uit de Nederlandsche volkshuishouding afkomstig zijn. Indien wij schulden maken door import uit het buitenland, verschaffen wij aan ons land eveneens een werkverruiming door groteren export; alleen, dien export, zulk opdragen van werk aan onze fabrieken, ziet men niet zoo dadelijk voor zich. Niettemin, in het groote geheel van de Nederlandsche volkshuishouding is het een stimulans voor uitvoer, die door den vergrooten invoer wordt teweeggebracht, het

onbetwistbaar verband tusschen uit- en invoer, dat zich moet vertoonen. Dat is een onzichtbare weldaad, maar ook onzichtbare weldaden zijn aangenaam. Onze volkswelvaart moet waarlijk niet alles verwachten van het bewuste ingrijpen en de wijsheid van een regeering, moet niet meenen, dat voor alle werkverschaffing „maatregelen" noodig zijn; ook het onzichtbare en spontane, dat zich in het ruilverkeer voltrekt, is een nut, dat de maatschappij gebruiken kan. En in casu de werkverruiming komt heusch niet alleen tot stand door de alwijsheid van een regeerder. En degenen, die, te recht, denken aan de belangen der Nederlandsche arbeiders en aan den geesel der werkloosheid, dien wij hebben te bestrijden, behoorden in het oog te houden, dat men die belangen eveneens, maar dan oneindig beter, kan behartigen door het vrije ruilverkeer te laten werken, oneindig beter, dan door een ingrijpen als wij thans bespreken.

De heer Polak maakt hier de bekende tegenwerping, dat dit alles theorie is, en dat de practijk anders is. Het is de tegenwerping — hij houde mij de uitdrukking ten goede —, die voor den leek in Staathuishoudkunde traditioneel is, maar die in werkelijkheid inhoudt, dat men aangaande die z.g. practijk er zelf een verkeerde theorie op na houdt.

Indien nu het stelsel van den Minister bij dergelijke groote openbare werken succes heeft, dan wordt nog een ander nadeelig resultaat bereikt, n.l. dat de buitenlanders — ik roerde het al even aan — vrijwillig de Nederlandsche markt zullen gaan mijden en de Nederlandsche gegadigden, die er niet velen zijn, gemakkelijk door cartelvorming de Nederlandsche consumenten en belastingbetalers het vel onnoodig over de ooren kunnen trekken. Wanneer men dat teweegbrengt, dan heeft men dus groter kwaad gesticht, dan het voordeel, dat men vlakbij heeft bereikt.

Vervolgens moet een dergelijk stelsel van interventie ten gevolge hebben, dat het buitenland ons met gelijke munt zal betalen. En wanneer men mij tegenwerpt: dat doet het nu al, dan antwoord ik: dat op die manier het buitenland wordt aangemoedigd, op dien verkeerden weg voort te gaan en er helaas op zal kunnen wijzen, dat zelfs een Staat als Nederland, dat nog als vrijhandelsland bekend staat en zich zoo gaarne daarop beroept, met subsidies en dergelijke partijdige praktijken reeds meedoet. Het buitenland zal daarin een vrijbrief vinden om nog meer dan tot nu toe de Nederlandsche industrie van leveringen uit te sluiten. Dat zal te eer gebeuren, nu de interventie van de Regeering op de m. i. stootende wijze heeft plaats gehad, door niet principieel en bij voorbaat buitenlanders van de inschrijving te weren, maar hen op zijde te schuiven, nadat men hun eerst schijnbaar een kans had gegeven en hen dus moeite had laten doen. Men stelle zich voor, dat zoo iets tegenover Nederlanders gebeurt! Ik lees wekelijks in *Handelsberichten* berichten van de Nederlandsche Regeering omtrent aanbestedingen in het buitenland, waarop Nederlandsche belanghebbenden opmerzaam worden gemaakt, opdat zij zullen mededingen. Men verbeelde zich nu, dat onze landgenooten voor zulk een aanbieding in het buitenland zich alle moeite en kosten getroosten, dat zij, wat prijs en kwaliteit betreft, de besten zijn, om dan te ervaren, dat de buitenlandsche Regeering tusschenbeide komt en het verschil bijpast. Men zou ten onzent toch furieus zijn en niet ten onrechte. Maar wij geven het voorbeeld, wij doen mee. Zulke dingen brengen en versterken de protectie in de wereld, die zelf voor een zoo groot gedeelte de oorzaak is juist van de ook in Nederland heerschende werkloosheid. Het na den oorlog veel te klein geworden Europa is door veel te veel tariefmuurtjes, subsidies, nationale bevoordeelingen uiteengescheurd, en waarlijk, Nederland weet niet beter te doen dan alleen te zien naar het naastbij liggende voordeel en mede te werken in de verkeerde richting! Ons allen ligt nog versch in het geheugen de welgeslaagde economische conferentie te Genève, waar ons geacht medelid. de heer Colijn een zoo verdienstelijke rol heeft gespeeld, nog wel in de richting van den vrijhandel, waarvan ik dankbaar akte heb genomen. Die conferentie heeft den Regeeringen ingeprent en voorgehouden: houdt toch op met het fatale pogen van onmiddellijke en kleine voordeelen te behalen voor uw eigen land ten koste van de algemeenheid: de wereld kan niet gezond worden en ook uw eigen land kan niet van de werkloosheid bevrijd worden, indien

(van Embden.)

ook zij uw koers niet verandert. In het zeer lezenswaardige rapport, dat slechts ten deele in het Hollandsch is vertaald, treft een uitspraak over die directe in indirecte subsidies, een uitspraak, waaraan een welsprekend gedeelte, jammer genoeg, in de Hollandsche vertaling is uitgevallen. De resolutie, te vinden op blz. 37 der Fransche uitgave, luidt o. a.:

„Le fait, que des subsides sont, dans certaines circonstances, présentés comme moins préjudiciables à la liberté du commerce que les tarifs douaniers ne rend pas moins grande l'obligation de souligner les dangers cachés qui accompagnent ce moyen de favoriser la production et l'exportation. Plus grand sera le nombre des pays, qui y auront recours, plus il sera difficile pour les autres pays de s'abstenir de suivre leur exemple. La restauration des conditions saines du commerce international se heurte donc à un réel obstacle dans cet expédient.

La Conférence attire l'attention des différens Etats" — dat is u, Mijnheer de Minister — „sur la vraie nature des subsides directs ou indirects, qui est d'être un palliatif, et Emet le voeu que, dans la mesure du possible, ces Etats s'abstiennent d'y recourir.”

Precies wat aan de verschillende volken moet worden voorgedragen en wat door ons bij de eerste de beste gelegenheid helaas in den wind wordt geslagen en dat nog wel nadat de Nederlandsche Regeering, in antwoord op een vraag van den heer Colijn, op zoo welsprekende wijze haar instemming met de resoluties te Genève had uitgesproken. De heer de Geer toch had hem namens de Regeering geantwoord:

„De aanbevelingen en resoluties in het rapport vervat hebben de instemming der Regeering.”

En even verder:

„Welvaart en vrede zullen er mee gediend zijn, wanneer de economische saamhoorigheid, die in onzen tijd van nature tusschen de naties bestaat, niet langer miskend wordt door het opwerpen van kunstmatige scheidsmuren, welke hier en daar een tijdelijk schijnvoordeel kunnen leveren, maar op den duur allen gezamenlijk schaden.”

Zeer juiste woorden, die evenwel door een lid van dezelfde Nederlandsche Regeering ter zijde worden gesteld of vergeten op het oogenblik, waarop het er op aankwam pal te staan voor de verleiding van „het schijnvoordeel”, dat zich voordeed. Of is Minister Kan het met deze Regeeringsuitspraak misschien niet eens geweest? En is hij overstemd in den Ministerraad?

Hier is een onvoorzichtigheid begaan, die, als zij niet principieel wordt ter zijde gesteld, voor het vervolg voor alle landen gezamenlijk en voor ons land groote nadeelen teweegbrengt. Ik meen, dat de Minister zijn gedragslijn hier niet opportunistisch, maar principieel moet herzien.

Er wordt in één van zijn uitingen aan den heer de Zeeuw gesproken van 15 pct. als richtlijn. Is de bedoeling daarvan, dat, wanneer er 15 pct. prijsverschil is, het dan geaccepteerd wordt, dat het in dien omvang wordt bijgepast?

De heer **Blomjous**: Dat is al eenige jaren zoo.

De heer **van Embden**: Is dat dus de practijk? Ik zou daartegenover willen stellen: het duurzaam belang van ons land en van de arbeidende klasse kunnen wij alleen behartigen, indien wij openstellen, als regel, de vrije concurrentie en de betrokken besturen zoo noodig slechts tot dit vermanen: bij gelijke kwaliteit en gelijken prijs behoort zij de Nederlandsche industrie te laten voorgaan en behoort zij niet uit kortzichtigheid of sleur of vooroordeel te meenen, dat het buitenland het altijd iets beter doet. Maar gaat men verder, dan maakt zij de zaak erger dan zij reeds is en bewijst zij ons land en zijn arbeiders slechts ondiens. Ik meen dus ook, dat de circulaire van 7 Mei jl., die zelfs dreigt met inhouding van den bijslag voor werkverschaffing, wel degelijk in dezen zin mag worden verduidelijkt.

Het stelsel van den Minister, versterkt en met veel nadruk aanbevolen door den heer Polak: wij leven nu eenmaal in een

(van Embden e. a.)

treurige wereld en moeten meehuilen met de wolven, is zeer gevaarlijk en het wordt niet minder gevaarlijk als de Minister er bijvoegt: dat dat meehuilen met eenige omzichtigheid zal geschieden. Ook „omzichtig” protectionisme en zooveel te meer, indien in een vorm zoo aanstootelijk als hier gebezigd is, blijft een gevaarlijk beleid, dat onze welvaart slechts schaden kan.

Ik hoop, dat het gebeurde een les zal kunnen zijn voor den Minister, om in het vervolg niet alleen te streven naar omzichtigheid, maar om principieel een betere gedragslijn te volgen en te begrijpen, dat voor de toepassing der schoone beginselen, die de Regeering naar aanleiding der conferentie van Genève heeft uitgesproken, noodig zijn: durf, beginselvastheid en een open oog, ook voor de gevolgen die verder liggen dan degene die men in de eerste plaats en in zijn nabijheid opmerkt.

De heer **Colijn**: Mijnheer de Voorzitter! De interpellatie van ons geacht medelid den heer de Zeeuw zou mij geen aanleiding hebben gegeven, om aan het debat deel te nemen. Zij was in haar opzet zeer eenvoudig en had slechts betrekking op de houding van den Minister van Binnenlandsche Zaken in verband met iets, dat in den Rotterdamschen gemeenteraad heeft plaats gehad.

Evenwel is in het verdere debat het een en ander naar voren gekomen, dat het mij wenschelijk doet lijken, ook mijnerzijds een enkele opmerking te maken.

Ik zal mij daarbij niet begeven in een bespreking van het eigenlijke punt van geschil, waarop de interpellatie betrekking had. Het komt mij voor, dat voor deze Kamer dit van betrekkelijk ondergeschikt belang is. Maar er zijn in den loop van dit debat enkele uitspraken gedaan, enkele beschouwingen gehoord, die, geloof ik, wel aanleiding geven om op den algemeenen kant, die deze bijzondere zaak heeft, een oogenblik de aandacht te vestigen. In de eerste plaats zou ik dan de vraag willen stellen, of het goed is, of het verstandig is, om, wanneer een inschrijving plaats heeft, waarbij Nederlandsche inschrijvers niet de laagste inschrijvers zijn, en waarbij de Regeering desalniettemin meent, dat op de een of andere wijze het werk aan een Nederlandschen inschrijver moet worden gegund, die inschrijver dan zelf wordt uitgenoodigd om een bijdrage te verleen in het bedrag, dat noodig is om het werk in Nederland te kunnen doen blijven.

Het lijkt mij dat dit verkeerd is. Ik heb zooeven bij interruptie den Minister opgemerkt, dat in feite het verleen van een dergelijke bijdrage toch neerkomt op een verlaging van den inschrijvingsprijs en de Minister heeft toen gezegd: dat is vroeger ook wel gebeurd; dat is ook gebeurd tijdens het bewind van het Kabinet, waarvan de heer Colijn zelf deel uitmaakte. En hij heeft zelfs een bepaald geval genoemd, waarbij de toenmalige Minister van Waterstaat ook in overleg is getreden met een inschrijver, om hem te bewegen zijn inschrijvingsprijs te verlagen.

Ik herinner mij dat geval niet, maar men zou alle omstandigheden moeten kennen, waaronder dat geval plaats had, om te kunnen beoordeelen of het antwoord, dat de Minister op mijn interruptie gaf, inderdaad ter zake afdoende was.

Ik laat dat voor het oogenblik rusten. Als het geval precies lag, zooals de Minister zeide, dan acht ik ook dat een fout.

Ik wil echter opmerken, dat de weg, die hierbij ingeslagen wordt, naar mijn oordeel een gevaarlijke weg is. Wanneer men eenmaal concurrentie heeft opengesteld, wanneer verschillende inschrijvingen zijn binnengekomen, is elke poging, direct of indirect, om eigenlijk weer de gelegenheid open te stellen een gerevideerde inschrijving te krijgen, m.i. te veroordeelen, omdat zij den weg ontsluit tot practijken, die op den duur uiterst gevaarlijk zijn.

Niet zoo ver daar vandaan ligt b.v. dit gevaar, dat het al heel spoedig mogelijk wordt, dat inschrijvers eens van te voren komen informeren hoeveel de Regeering er eventueel wel voor over zou hebben, een bepaald werk in het binnenland te houden. Ik behoef alleen maar die gedachte hier uit te spreken, om te doen begrijpen, welke gevaren er mogelijk zijn, wanneer men op die wijze zou te werk gaan.

49ste VERGADERING. — 20 JULI 1927.

Interpellatie van den heer de Zeeuw.

(Colijn e. a.)

Dat is, voor zoover het betreft de vraag of het gewenscht is om in het algemeen te handelen op de wijze, zooals geschied is ten opzichte van dit bepaald werk.

Ik wil niet zeggen, dat onder alle omstandigheden het uitgesloten moet worden geacht, dat de Regeering offers streng om een bepaald werk in Nederland te houden. Maar dan zal de methode, die daarbij gevolgd wordt, naar het mij voorkomt, een andere moeten zijn dan de methode, die ditmaal hier gevolgd is geworden.

Intusschen zou ik over dien kant van de zaak niet het woord hebben gevraagd, indien ik in een paar uitlatingen van de heeren Polak en van Embden niet aanleiding had gevonden, om een enkel woord te zeggen, dat in nog meer algemeen zinn op dit onderwerp betrekking heeft.

De heer Polak heeft — ik heb zoeven uit zijn mond de woorden opgeteekend — deze wijze van steunverleening aan de Nederlandsche industrie genoemd de normale wijze om de werkloosheid te bestrijden. De Minister heeft en in zijn schriftelijk antwoord op de vragen en, als ik goed geluisterd heb, dezen morgen ook in zijn mondeling antwoord, er zijnerzijds den nadruk op gelegd, dat dergelijke handelingen, als nu in debat waren, moeten worden beschouwd als maatregelen tot bevordering van de werkgelegenheid in ons land, tot bestrijding van de werkloosheid.

Mijnheer de Voorzitter! In aansluiting daaraan heeft professor van Embden zoeven een betoog gehouden, waarin hij, mede met een beroep op de aanbevelingen en resoluties van de economische conferentie te Genève, gemeend heeft, die gedachte te moeten bestrijden.

Ik laat mij op het oogenblik over dit zeer principieele punt niet uit, maar ik wil wel een paar vragen stellen, die ik zou willen beschouwen als inleiding tot een breeder debat, over deze zaak op een ander tijdstip te houden. Want het komt mij voor, dat thans, zoo onvoorbereid en in dit middaguur, terwijl wij toch allen weten, dat, zoo niet vandaag, dan toch morgen waarschijnlijk de Kamer op reces gaat, de gelegenheid voor een principieel debat over alles, wat de economische politiek van Nederland betreft, ontbreekt.

Er is b.v. gezegd: al deze maatregelen strekken om de werkgelegenheid in Nederland te bevorderen, om de werkloosheid te bestrijden. Is dit juist?

Het antwoord op die vraag is van buitengewoon groote beteekenis. Want indien dat juist is, indien metterdaad deze politiek er toe strekt om de werkgelegenheid in Nederland te bevorderen, de werkloosheid te bestrijden, dan volgt daaruit onmiddellijk een andere vraag: waarom dan te blijven staan bij werkzaamheden, bij leveringen, die verricht worden ten behoeve van de publieke lichamen, en waarom dan niet de grens ruimer getrokken, waarom dan niet binnen die beschouwing betrokken het geheele industriele leven en al de leveringen in Nederland? Want wat ten slotte geleverd wordt aan de publieke lichamen, is maar een kleine fractie van het totaal, dat in Nederland wordt geproduceerd. En indien het dus waar is, dat de werkgelegenheid in Nederland bevorderd wordt op deze wijze, moet *à plus forte raison* dit waar zijn, wanneer men het geheele industriele leven van Nederland omvat en niet alleen dat deel, dat betrokken is bij de levering aan publieke lichamen.

Maar het stellen van deze vraag, zooals de heer van Embden haar gesteld heeft en zooals ik haar aanvul, dat alleen reeds bewijst genoegzaam, dunkt mij, dat wij vanmiddag over dit onderwerp het debat niet moeten voortzetten. Maar wel komt het mij voor, dat er alle aanleiding is om, nu de zaak is aangevat op de wijze, als in dit debat met name door de heeren Polak en van Embden is geschied, in het najaar wat de Engelsen noemen *a full dress debate* over dit zoo belangrijk onderwerp te voeren.

De heer de Zeeuw: Mijnheer de Voorzitter! Ik wil beginnen met een opmerking over de houding van het gemeentebestuur van Rotterdam tegenover die van den Minister. En dan blijf ik bij mijn meening, dat het telegram van den Minister aan het

(de Zeeuw.)

gemeentebestuur van Rotterdam beter achterwege ware gebleven. Ik waardeer de goede bedoeling van den Minister, want zijn telegram was ingegeven door het streven om de industrie van Nederland te bevorderen en de werkgelegenheid in Nederland te verruimen. Maar daarmee is ook alle goeds gezegd. Overigens is gebleken, dat de Minister, toen hij zijn telegram verzond, te weinig op de hoogte van de zaak was om te mogen probeeren het gemeentebestuur van Rotterdam te beïnvloeden. Het gemeentebestuur van Rotterdam heeft het telegram dan ook anders opgevat dan het door den Minister is bedoeld. Zooals de Minister het telegram heeft geschetst, had het eigenlijk geen andere beteekenis, dan dat er een welwillend man in Nederland was, die aan het gemeentebestuur onder de aandacht wilde brengen, dat men bij deze gelegenheid iets ter bestrijding van de werkloosheid kon doen. Dat toevallig deze man ook Minister van Binnenlandsche Zaken was en het Rotterdamsche gemeentebestuur daaraan meer beteekenis hechtte dan aan de welwillendheid van den persoon, die het telegram zond, is de oorzaak van den niet fraaien loop van deze zaak.

Ik ben het dan ook in dat opzicht niet eens met mijn vriend Polak, die aan den Minister hulde heeft gebracht. Die hulde kan ik alleen brengen aan de bedoeling van den Minister. Ik kan nog maar niet begrijpen, dat de Minister, wetende, dat op normale wijze buitenlandse mededingers waren uitgenoodigd, de zaak niet anders heeft aangepakt. En wat de gevolgen zullen zijn, als dit algemeen wordt toegepast, is zeer goed uiteengezet door de heeren van Embden en Colijn.

Wij krijgen dan toch dezen toestand: als wij eerst buitenlanders laten inschrijven en daarna toch steeds aan Nederlanders zouden gunnen, dan zullen de buitenlanders dat werk toch wel staken. Want zij werken in onze maatschappij toch nog altijd alleen om de winst, en als de winstmogelijkheid is uitgesloten, zullen zij het werk niet meer willen doen. En als de buitenlanders zich inderdaad uitgesloten weten, dan hebben de Nederlanders de vrije markt. Ik herhaal: er zijn heel wat industrieën in Nederland, waar dat mogelijk is, zonder dat de publieke kas en de ontwikkeling van de nijverheid daarvan eenige schade ondervinden, maar er zijn takken van nijverheid, waarin Nederland zeer weinig is gespecialiseerd en waar het zeker zou leiden tot schade voor de publieke kas en ook voor de nijverheid zelf. Het spijt mij, dat de Minister voor deze zaak niet meer oog heeft getoond, althans niet meer beschouwingen daaraan heeft gewijd, maar ik heb, na zijn antwoord op de laatste vraag, nog altijd hoop, dat hij dezen kant van de zaak ook nog zal bezien.

Wat betreft de quaestie, dat Rotterdam heeft toegezegd: indien gij f 49 000 geeft, zijn wij uw man, de Minister heeft het antwoord van Rotterdam verkeerd verstaan. Het gemeentebestuur meende, dat het na het aanbod van de Regeering niet meer was een quaestie van zuivere gunning, maar dat het de zaak moest voortbrengen bij den raad, hetgeen dan moest geschieden onder mededeeling van alle omstandigheden, en ook van de mogelijkheid, dat de Regeering bijdroeg. De Minister heeft het eenigszins anders verstaan; het gemeentebestuur was liever van dat aanbod verschoond gebleven. Of het daarin al dan niet gelijk heeft, laat ik daar. De beslissing is afhankelijk van het inzicht in een technische quaestie. Hier moet ik een antwoord aan mijn vriend Polak geven, die heeft gezegd: de technische adviseurs van Rotterdam hadden voorkeur voor de Deutsche ondernemers. Dat is best mogelijk, maar ik mag dat niet onderstellen. Ik moet uitgaan van de onderstelling, dat de technische ambtenaren als eerlijke mannen de gemeente adviseeren naar hun beste weten. Maar ook in de technische wereld zal niemand zich volkomen kunnen losmaken van zijn omgeving en opleiding, dus ook niet van de kennis, die hij in bepaalde kringen verkrijgt. Het lijkt mij zelfs mogelijk, dat, indien de technische dienst meer connecties had gehad met Werkspoor, daardoor de kans voor Werkspoor grooter zou zijn geweest dan voor de Deutsche onderneming. Ik zie er niets anders in dan een quaestie van ondervinding, van omstandigheden. Ik voor mij kan niet beoordeelen, of Werkspoor dit werk goed kan leveren, ja dan neen. In de couranten heb ik gelezen,

(de Zeeuw.)

dat menschen met nog minder verstand hiervan dan ik het positief weten, maar ik laat het voor wat het is, dus van heel weinig waarde. Als een gemeentebestuur bij dergelijke quaesties zijn technischen dienst niet kan vertrouwen, moet het dien dienst ter zijde stellen.

Maar hoe dit zij, het komt mij voor, dat ieder in de positie, waarin het gemeentebestuur van Rotterdam was, veel zal moeten vertrouwen op de voorlichting van zijn technischen dienst, en dan is het zeer moeilijk, om, wanneer de technische dienst zegt: het werk kan het allerbest dáár worden gemaakt, te antwoorden als leek: wij gelooven dat niet.

Het is best mogelijk, dat Werkspoor, wanneer hem het werk was gegund, een brug had geleverd, waarover men eeuwen kon loopen, maar of zijn aanbod beter was dan het andere, kan ik niet beoordeelen.

De Minister heeft gezegd, dat men in het buitenland er heel weinig toe komt, werk te gunnen aan Nederlandsche ondernemers, terwijl de heer Polak heeft opgemerkt, dat, zooals wij de Deutsche onderneming hebben behandeld, vaak Nederlandsche ondernemingen worden behandeld in het buitenland.

Het is mogelijk, maar dat geeft mij nog niet het recht, hetzelfde te doen! Heel Christelijk is het ook niet, zooals de heer Polak het opvat, maar dat laat ik nu ter zijde. Wat mij hierin tegenstaat, is dit: als gebeurt, wat van verschillende zijden is gezegd, en zooals de Minister uit een correspondentie met een van de Kamerleden heeft voorgelezen, zeg ik: als het buitenland niet behoorlijk werkt, zal Nederland wel zoo verstandig zijn, in het vervolg in dat buitenland niet meer in te schrijven. Wat het buitenland kan verdragen, zal lang niet op elk terrein Nederland zonder schade verdragen. Maar dan acht ik het beter, alleen reeds uit moreel opzicht, een anderen weg te bewandelen. Dan zeg ik: houd geen inschrijving, of houd alleen een inschrijving voor Nederlandsche ondernemers. Of wel, zeg bij de inschrijving, dat, bij gelijke technische waarde en bij een prijsverschil van niet meer dan 10 of 15 pct., aan een Nederlandsche firma de voorkeur zal worden gegeven, dan weet het buitenland, waar het aan toe is. Men kan ook houden een onderhandsche inschrijving. Ik kan mij voorstellen, dat, indien in Nederland een ondernemer bekend is, die in staat is een brug behoorlijk te bouwen, de Staat, een provincie of een gemeente zich tot dien ondernemer wendt met een verzoek om prijsopgaaf, en dan door den technischen dienst laat uitmaken, door vergelijking met soortgelijk werk, of aan dien ondernemer het werk kan worden gegund, zonder dat de gemeenschap gesneden wordt. Dat lijkt mij een eerlijke manier en daardoor wordt ook de Nederlandsche nijverheid bevorderd en de werkloosheid bestreden. Hoe lang wij dat kunnen doen, is weer een vraag op zich zelf, maar een volgenden keer zijn wij er toch weer zelf bij.

De heer Polak had liever het gemeentebestuur van Rotterdam geïnterpelleerd; ik geloof, dat de heer Polak, als hij dat wenscht, middelen genoeg heeft om dat gemeentebestuur aan den tand te laten voelen, al is het dan niet in zijn qualiteit van lid der Eerste Kamer, en al kan hij het dan niet persoonlijk doen.

Ik weet niet, in welk opzicht het gemeentebestuur van Rotterdam in deze nalatig is geweest. Dat zou het geval geweest zijn, indien de Commissie voor werkverruiming tot nog toe gewerkt had op de wijze, zooals nu gewerkt is. Dat is niet zoo, en de Minister heeft verzuimd te constateeren, dat het Rotterdamse geval een voorbeeld is van steun, die ons tot nu niet bekend was. Wat er gebeurd is, zonder dat het tot onze kennis is gekomen, daarover kunnen wij niet spreken. Maar in het algemeen voel ik bij dit soort werken meer voor openbaarheid dan voor het werken in het geheim. De heer Polak heeft geridiculiseerd, dat een aantal Rotterdamse raadsleden zijn omgevallen om de quaestie van de f 14 000. Men kan natuurlijk gemakkelijk ridiculiseeren. Maar de zaak is van beteekenis en men vergeet, dat er een groot aantal raadsleden zijn geweest, die voor het oorspronkelijke besluit hebben gestemd, omdat zij eenmaal voor een beslissing stonden, maar die er veel liever buiten waren gebleven, en dat er slechts weinig voor noodig was, om hen te doen omgaan.

Het doet mij genoegen, dat anderen in deze Kamer anders over den steun van Werkspoor geoordeeld hebben. Voor mij is het niet zoozeer een quaestie van fatsoen, meer van regel in

het maatschappelijk verkeer. Een inschrijver heeft practisch en indirect zijn inschrijving mogen verlagen. Dat acht ik van groot belang en zeer verkeerd. Iedereen, die eenigszins met deze wereld bekend is, zal erkennen, dat wat de heer Colijn in dit opzicht heeft gezegd, volkomen juist was. Het moge waar zijn, dat het vroeger onder een anderen Minister ook wel eens gebeurd is, dan was het toen ook verkeerd. Ik kan die zaak niet beoordeelen, maar als zij zich heeft voorgedaan, zooals de Minister ons hier heeft medegedeeld, dan was zij even foutief of foutiever dan het geval, dat zich nu heeft voorgedaan. De Minister heeft gezegd, dat het erger was, veel erger zelfs. Welnu, erger is de vergrootende trap van erg, en wanneer de Minister hiermee dus zegt, dat het geval-Werkspoor erg was, dan druk ik hem de hand.

De Minister heeft tot slot gezegd, dat deze zaak hem nogal wat moeite heeft veroorzaakt, en dat het moeilijk was op dezen weg door te gaan; dat hij, als sportief man, de moeilijkheden slechts ontmoette om ze te overwinnen, maar dat hij niet wist, of zijn opvolger dezelfde moeite zou risqueren.

Die opvatting van den Minister kan ik niet apprecieeren. In de eerste plaats niet, omdat daaruit spreekt een gemis van vertrouwen in zijn opvolger. Want het moge vroeger misschien anders geweest zijn, wie tegenwoordig het Ministersambt aanvaardt, doet dit niet uit een zekere gemakzucht. Als er naar zijn overtuiging een volksbelang van beteekenis bij betrokken is, dan zal de Minister, wie hij ook zij, voor de zaak moeten staan, en ik zal het in den Minister apprecieeren, wanneer hij bij zijn overtuiging blijft, dat hiermede een volksbelang is gediend, dat hij, zoolang de meerderheid der Staten-Generaal hem hierin steunt, blijft doorgaan.

Toen de Minister dat gezegd had, hoorde ik de verzuchting: arme werklozen. Men kan die leuze gemakkelijk aanheffen, maar men moet in deze zaken voorzichtig zijn. Ik hoor hier zeggen: de interpellant ook. Ik zie niet in, dat ik met deze interpellatie iets ten ondienste van de Nederlandsche werklozen heb gedaan.

Na alles wat ik er over gehoord heb — de heer Colijn heeft het aangekondigd, maar zonder aan zijn profetischen blik te kort te willen doen, stond het voor mij ook zonder dat al als een paal boven water — weet ik nu, dat de zaak in principe niet uitgedebatteerd is met deze interpellatie. Deze interpellatie belicht een moment, maar de zaak heeft een veel breeder beteekenis dan de quaestie tusschen den Minister en Rotterdam. Dit is vooral uitgekomen in de rede van den heer Polak, want deze heeft hieraan een ondergrond gegeven, die het noodig maakt nog eens rustig de zaak te bekijken.

In een courant, waarvan ik niet weet, of die ons wel altijd precies inlicht omtrent den heer Colijn — zijn rede heb ik nog niet gelezen — staat, dat de heer Colijn vrijhandelaar is geworden. Ik hoor hier zeggen: dat is hij altijd geweest en dat doet mij werkelijk genoegen, tenzij hij aan dat woord vrijhandelaar een beteekenis geeft, die niet iedere vrijhandelaar zal onderschrijven. De heer Blomjous houde het mij ten goede, maar ik geloof nog steeds niet, dat de heer Colijn Brabant is binnengehaald, om daar de vaan van den vrijhandel te gaan planten.

Hoe het zij, de quaestie van protectie of vrijhandel zal hier nog nader bekeken kunnen worden. Gelukkig zal het debat verplaatst kunnen worden naar den herfst, wat hier dan gewoonlijk het voorjaar wordt en ik zal er thans niet dieper op ingaan.

Ik meen, dat het gemeentebestuur van Rotterdam gedaan heeft te dezen opzichte wat het moest doen. De heer Polak heeft gezegd: wij moeten in ons land altijd internationaal zijn, wij moeten maar zijn voorstanders van vrijhandel, maar hoe doet het buitenland daartegenover? Ik kan mij begrijpen, dat deze vraag in klemmender mate in ons land gesteld wordt. Het gaat er om, welk antwoord daarop gegeven moet worden. En dan ben ik niet zoo illusionist als de heer van Embden, wien ik dankbaar ben voor zijn steun, dat, als wij in Nederland het voorbeeld geven, de lieve menschen rondom ons direct zullen volgen. Wel sta ik op het standpunt, dat het best mogelijk is, dat het duurzaam belang van Nederland meebrengt, dat het niet die maatregelen neemt, welke het buitenland tegen ons neemt. Wanneer ik neem een groep van onze bevolking, die

(de Zeeuw.)

als arbeiders en ondernemers belang hebben bij deze quaestie, de metaalbewerkers, en ik ga na, wat er op dit gebied in ons land gepresteerd wordt, dan zou, als men ging in de richting van den heer Polak, en men sloot buitenlandsche concurrentie uit, waardoor misschien maatregelen van het buitenland tegenover ons zouden worden verwekt, misschien die groep van arbeiders daarvan nadeel ondervinden. Ik denk nog aan een andere industrie in Nederland. Ik denk aan een onderneming, waarvan een groot deel van Sliedrecht bestaat, de onderneming van Volkert; als de werklieden dezer onderneming alleen moesten bestaan van het werk in Nederland, dan kon die onderneming wel sluiten.

Wie de bevolking van Sliedrecht kent, weet, dat drie-kwart van het jaar de werklieden, in dienst van Volkert, in het buitenland werken, dikwijls ook in dienst van Regeeringen, en als die Regeeringen ten opzichte van deze onderneming dezelfde maatregelen zouden gaan nemen als nu zoo sterk wordt aanbevolen ten opzichte van Rotterdam, dan zou dat voor dit nijvere deel van het Nederlandsche volk slecht werken. Ik geef dit maar als voorbeeld aan, hoe een oogenblikkelijk goed voor een deel van Nederland in kwaad zou verkeeren voor een ander deel van Nederland.

De heer Polak heeft nog gezegd, dat die buitenlandsche nijverheid op het oogenblik een groote leening sluit en zelfs een beroep doet op de Nederlandsche portemonnaie om die onderneming sterker te maken. Daarop antwoord ik, dat daaruit dan blijkt, dat het die Duitsche metaalnijverheid op het oogenblik goed gaat. Ik laat er buiten, omdat ik er niet van overtuigd ben en vandaag zulks voor het eerst hoor, dat in de buitenlandsche metaalnijverheid ook bij die ondernemingen het element van arbeidsduur en dat van loonen zulk een groote beteekenis zou hebben. Het heeft mij ten zeerste bevreemd, dat, terwijl deze quaestie twee maanden besproken is in Rotterdam, ik vandaag voor het eerst eenigszins positief daarover hoor spreken.

Ik wil wel zeggen, dat men bij een vergelijking met het buitenland ten opzichte van loonen en arbeidsduur zeer voorzichtig moet zijn. Ik wil er aan herinneren, hoe een jaar of vier geleden elk land, stuk voor stuk, in koor met de ondernemers van dat land, geroepen heeft: aan den overkant der grenzen is de arbeidstijd verschrikkelijk lang en zijn de loonen ontzettend laag; wij kunnen niet meekomen.

In ons land is dat ook gebeurd, en is men thans nog steeds bezig met te zeggen: in het buitenland is de arbeidstijd langer en zijn de loonen lager. Ik onderschat daarvan de beteekenis niet, absoluut niet, ook niet ten opzichte van het bedrag, waarvoor men een zeker werk kan uitvoeren, maar ik moet, alvorens een vergelijking te maken en een uitspraak van wien ook te aanvaarden, allereerst alle omstandigheden precies kennen. Ik wijs er bovendien op, dat dit niet de eenige elementen zijn, welke in aanmerking moeten genomen worden, maar dat de manier, waarop een onderneming is georganiseerd, dikwijls van veel grooter beteekenis is ten opzichte van de bepaling van het bedrag voor zeker werk, dan de loonen en de arbeidsduur.

Maar als zulk een onderneming zoo goed kan werken en zoo laag kan inschrijven als de heer Polak heeft aangegeven, dan zeg ik, zolang wij in de tegenwoordige maatschappij zitten, als bewezen is, dat daar langere arbeidsduur en lagere loonen zijn, is zulks een spoorlag voor mijn proletarische makkers in dat land, om juist ten opzichte van die onderneming op te treden en hun machtspositie als vakvereniging in de weegschaal te gooien, om te toonen, dat die arbeidsduur te lang en die loonen te laag zijn.

Ik ben nog wel zoo internationaal om te meenen, dat als dit tot gevolg zou moeten hebben, dat door het vele werk, dat dergelijke buitenlandsche ondernemingen zullen krijgen, de machtspositie der arbeiders daar grooter wordt, dit ten slotte de machtspositie der proletariërs in Nederland weer zal vergrooten.

Hoe dat ook zij, ik geloof, dat t.o.v. de werkgelegenheid men verzuimd heeft, ook diegenen die Rotterdam in deze critiseeren, op de credittijde van Rotterdam te zetten, dat het werk, indien het aan de Duitsche firma gegund werd, toch voor 40 pct. door

(de Zeeuw e. a.)

de uitbetaling aan loon aan de Nederlandsche werknemers ten goede kwam.

Al heb ik alle hulde gebracht aan de Commissie voor werkverruiming, ik zou niet graag belast worden met het werk, dat deze heeft te verrichten. Ik acht het een zeer moeilijk werk. Ik acht het een uit economisch opzicht dikwijls gevaarlijk werk. Als de Duitsche firma zegt: 40 pct. komt in den vorm van loon ten goede aan Nederland, aanvaard ik dat als Thomas, d. w. z.: ietwat ongelooft.

Op dezelfde wijze aanvaard ik de bewering van Werkspoor, wanneer deze firma zegt: er zit voor anderhalve ton meer aan loon in. Dat kan juist zijn en het is misschien eenigszins te controleeren, maar verder kunnen wij daar toch niet in komen. In het algemeen moeten wij natuurlijk aannemen: als een Nederlandsche firma een dergelijk werk krijgt, zal er meer loon in Nederland blijven dan wanneer een Duitsche firma het krijgt. Ik wil er echter aan toevoegen, dat in dezelfde vergadering van den Rotterdamschen gemeenteraad, waarin deze zaak ter sprake kwam, ik moest verdedigen het gunnen van de levering van brandspuiten. Toen was het ook de vraag of het zou gegeven worden aan een Nederlandsche dan wel aan een buitenlandsche (Amerikaansche) firma. De Hollandsche firma bleek te zijn niet veel anders dan een agent van een Amerikaansche zaak. Daardoor bleef het dus, wie de levering ook toegewezen werd, precies hetzelfde.

Intusschen wij behoeven niets uit te zoeken. Dat kan deze commissie doen, voor zoover zij er toe in staat is.

De heer van Embden vindt, dat ik te veel lof aan deze commissie heb toegezwaaid. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Zij tracht te doen wat mogelijk is. Of het op den duur zoo zou kunnen blijven? Dat gelooft de commissie zelf niet. Zij wil echter blijven werken zolang de abnormale omstandigheden het eischen.

Ten opzichte van deze zaak spijt het mij, dat de Minister niet met evenveel nadruk heeft gezegd, als hij geschreven heeft: ik moet mij van deze zaak, ik zal niet zeggen zooveel mogelijk onthouden. Mijnentwege bemoeit de Minister er zich zooveel mogelijk mee, maar dan op een wijze, waarop geen critiek mogelijk is, waaruit geen nadeelige invloed voor de inschrijvers van het werk voortvloeien kan en het economisch leven op den duur niet zou kunnen schaden.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb inderdaad deze interpellatie ingediend als een interpellatie. Dat heeft misschien sommigen bevreemd, omdat een interpellatie naar den adaat eigenlijk steevast moet eindigen met een gelegenheid tot het uitspreken van het oordeel van het lichaam, waarin de interpellatie gehouden werd. Dit is mijn voornemen van den aanvang af niet geweest. Ik wilde over deze zaak slechts meer inlichtingen hebben. Ik had behoeft, om in het openbaar mijn meening over deze zaak te zeggen tegen den Minister. De Minister is mij dankbaar — het doet mij genoegen —, dat ik hem de gelegenheid heb gegeven, zijn houding in deze zaak te verdedigen. Ik geloof ook, ter voorbereiding tot het debat, dat de heer Colijn zoo gaarne wil, dat wij dit incidenteele geval kunnen incorporeeren in het algemeene debat over deze zaak en dat het voor de voorlichting van het Nederlandsche volk goed is, dat dit debat gehouden is.

In dit opzicht ben ik het eens met mijn vroegeren burgemeester Zimmerman, hoewel ik mij een oogenblik dit heb afgevraagd: als het stelsel, dat deze politicus voorstaat, het stelsel van de Italiaansche fascistien, in Nederland werd toegepast, met hoeveel wonderolie zou de heer Kan mij dan na het houden van deze interpellatie beloofd hebben?

De heer Kan, Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw: Mijnheer de Voorzitter! In verband met hetgeen de heer Colijn gezegd heeft, zal ik de grootst mogelijke korthed betrachten. Niet alleen heeft hij er op gewezen, dat de Kamer spoedig op reces wenscht te gaan, maar ook heeft hij het debat over principieele punten tot later verdaagd.

Allereerst dan een woord van dank aan den heer Polak, die zich zoo welwillend heeft uitgelaten over de wijze, waarop ik

(Minister Kan.)

ben opgetreden, wat mij buitengewoon aangenaam heeft aangedaan, na de vele onplezierige bejegeningen, die ik mij van andere zijde heb moeten laten welgevallen. De heer Polak heeft dingen gezegd over het gemeentebestuur van Rotterdam, die ik van deze plaats niet zou durven uitspreken, maar waarvan ik wel erkennen wil, dat ik ze met genoegen heb aangehoord.

De heer Colijn heeft zich in hoofdzaak gestooten aan de omstandigheid, dat de inschrijver zelf zou bijdragen in het Rijks-subsidie. Ik meen in eersten termijn verschillende gronden er voor te hebben aangevoerd en ik heb daartegen geen bestrijding vernomen. Laat mij alleen er nog aan mogen toevoegen een argument, dat ik meende in eersten termijn niet te behoeven te memoreeren: Wanneer de inschrijver zelf bijdraagt, is de kans geringer, dat deze zaak hem winst zal opleveren, dank zij den steun van gelden uit de publieke kas. Dit is een element, dat men niet mag voorbijzien en dat ook door een geacht lid dezer Vergadering, dien ik tot mijn leedwezen hier mis, den heer Wibaut, in de *Economisch-Statistische Berichten* van 1924 op den voorgrond is geschoven. Hij stelde als postulaat, dat men bij bijdragen uit de Staatskas de zekerheid, althans de groote waarschijnlijkheid moet hebben, dat ten gevolge van het verstreken van die publieke gelden de onderneming, die het aangaat, niet aan dividend of tantièmes wordt geholpen.

In dit geval kon ik dat wel niet met volle zekerheid zeggen, doch hier was de waarschijnlijkheid, dat Werkspoor winst van beteekenis zou maken, niet groot, omdat Werkspoor maar plm. 6 pct. hooger was dan de Deutsche inschrijver, niettegenstaande de algemeene onkosten veel grooter moesten zijn. Dat is de reden, waarom ik heb gezegd, dat, al had Werkspoor niet bijgedragen, ik toch bereid geweest zou zijn deze zaak voor den Staat op mij te nemen.

De heer Colijn heeft ook nog gezegd, dat men dan wel te voren aan de Regeering zou kunnen vragen, wat deze er voor over heeft. Maar dat zou een totaal verkeerde practijk zijn. Ik heb er den nadruk op gelegd, dat het een uitzondering moet blijven en ieder geval op zich zelf minutieus moet worden beoordeeld.

De heer van Embden heeft gevraagd, wat het karakter was van het eerste telegram en of het de bedoeling was, dat bij gelijkstaande prijzen het belang van de Nederlandsche industrie zou worden bevorderd. Ik geloof niet, dat ik dat aan het gemeentebestuur van Rotterdam had behoeven te vragen, ik kan niet geloooven, dat, wanneer zoowel prijs als techniek gelijk zijn, een gemeentebestuur het werk aan een buitenlander zou gunnen. Maar de heer van Embden heeft eenig relief aan zijn opmerking gegeven door te zeggen, dat burgemeester en wethouders de eerste vraag wel als een zacht bevel moesten opvatten, omdat de circulaire van Mei 1927 er mede in verband stond. Op dit punt kan ik hem volledig geruststellen, want die circulaire is niet naar Rotterdam gegaan, om de eenvoudige reden, dat Rotterdam geen Rijkssteun ontvangt in verband met werkloosheidsbestrijding.

Ik geloof, dat daarmee dan ook vervalt het verwijt van den heer van Embden, dat de schuld meer bij de Regeering zou liggen. Het eerste telegram is niet anders geweest dan een verzoek om na te gaan, of de mogelijkheid bestond om de nationale nijverheid te helpen.

De heer van Embden heeft voorts gevraagd inlichtingen aangaande de werkwijze der Rijkscommissie voor de Werkverruiming, en hij heeft voor deze commissie niet zooveel lof over. In dat laatste opzicht schaar ik mij veeleer geheel aan de zijde van den heer de Zeeuw. Deze commissie werkt buitengewoon lofwaardig, al heeft zij met groote moeilijkheden te kampen. En wat de eigenlijke vraag betreft, de Nederlandsche inschrijvers krijgen niet de projecten der buitenlanders te zien. De commissie is trouwens van een dergelijke mentaliteit, dat wanneer zij den indruk krijgt, dat een Nederlandsche inschrijver niet volkomen correct handelt tegenover den buitenlandschen, zij de zaak direct loslaat.

Het verdere gedeelte van de rede van den geachten afgevaardigde was gewijd aan het argument, dat men hier is opgetreden op protectionistische wijze.

Ik moet dat ten sterkste bestrijden. Wanneer men het als

(Minister Kan e. a.)

algemeenen regel ging doen, ging het natuurlijk op protectie gelijken, maar wanneer men een enkelen keer in een zeer sprekend geval zich iets dergelijks veroorlooft, kan men het nooit zelfs verkapt protectionisme noemen. De geachte afgevaardigde heeft gewezen op den geest van Genève en het antwoord van den heer de Geer op de vragen van den heer Colijn in het geding gebracht. Uit den Ministerraad mag men niet praten, maar de geachte afgevaardigde heeft deze nu eenmaal ter sprake gebracht en gevraagd, hoe er gestemd was. Op die pertinente vraag wil ik in zoover ingaan, dat ik met het antwoord van den heer de Geer volkomen akkoord ga. De geachte afgevaardigde heeft het antwoord niet geheel voorgelezen; als ik mij niet vergis — ik heb het niet bij mij —, staat aan het einde nog een slag om den arm. In ieder geval is de bedoeling van het antwoord, de zegeningen van Genève te verwerven, nadat de overgangstoestand achter den rug zal zijn. En nu breng ik in herinnering een woord, door een van de voormannen van de liberale partij in een beroemde Kamerredevoering gesproken: de heer Kappeyne van de Coppello heeft indertijd gezegd: de overgangstoestand moet dienen om, terwijl wij reizen in de woestijn, het beloofde land in het zicht te krijgen. Zoo is het ook met dit antwoord en met den geest van Genève. Wij leven in een overgangstoestand, die moet dienen om het beloofde land te bereiken. Zoolang wij daarin leven, spreekt het vanzelf, dat zich hier en daar onder sommige omstandigheden gevallen kunnen voordoen, waarin men moet optreden op een wijze die, ging men generaliseeren, inderdaad tegen den geest van Genève zou indruischen.

Ten slotte heeft de geachte afgevaardigde nog gevraagd: hoe staat het met de 15 pct. prijsverschil? Indertijd is een circulaire uitgevaardigd, dat men, wanneer het verschil beneden 15 pct. bleef, zooveel mogelijk aan de Nederlandsche inschrijvers de voorkeur moest geven. Die circulaire is niet in haar geheel gehandhaafd. Het is een soort vingerwijzing om, als het verschil beneden de marge blijft, te overwegen of men het prijsverschil kan overbruggen.

De interpellant heeft herhaald, dat het telegram beter achterwege had kunnen blijven, al waardeerde hij de goede bedoeling. Dat is natuurlijk voor mij zeer aangenaam, maar het spreekt vanzelf, dat iedere Minister, die met de zorg voor de werkverschaffing is belast, niet zou hebben gearzeld om te doen wat zijn hand te doen vond, nl. te trachten het gemeentebestuur te wijzen op de gevaren voor de werkverruiming, wanneer men aan de buitenlandsche industrie de voorkeur geeft.

Ten slotte heeft de interpellant er op gewezen, dat ik heb gezegd: als ik dergelijke gevallen ontmoet, ga ik er niet voor uit den weg, maar ik weet natuurlijk niet, wat mijn opvolger zal doen. Hij zeide: men mag het ambt van Minister niet aangaan uit een soort van gemakzucht. Ik ben dat geheel met hem eens. Men wordt geen Minister met de gedachte: ik zal alle moeilijkheden trachten uit den weg te gaan. Trouwens, dat zou ook niet licht lukken. Zoo is het volstrekt niet; maar men kan geruster spreken over zijn opvolger dan over zijn voorganger, omdat die opvolger ten slotte is een anonymus. Wanneer de moeilijkheden vele en de onaangenaamheden groot zijn, en er een sterke strooming is, die tot den Minister zegt: onthoud u, dan ligt het voor de hand, dat menigeen zal denken: in dubiis abstine en dat dit geval voor hem zal zijn een schip op strand, een baken in zee.

Mijnheer de Voorzitter! Ik meen hiermede alle vragen van de geachte afgevaardigden zoowel in eersten als tweeden termijn te hebben beantwoord.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Namens de Kamer zeg ik den Minister dank voor de verstrekte inlichtingen.

Aan de orde is de behandeling van de volgende ontwerpen van wet:

I. **Bepalingen omtrent het vervoer en de nederlage van suiker op het terrein van toezicht aan de landzijde, omschreven in artikel 177 der Algemeene Wet van 26 Augustus 1822 (Staatsblad n°. 38) (324);**